

PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač

Centar za liberalno-
-demokratske studije

Redakcija

Ilija Vujačić, Boško
Mijatović (glavni
urednik), Slobodan
Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije

Aleksandra Stankov-
-Mijatović

Grafički dizajn

Zoran M. Blagojević

Za izdavača

Zoran Vacić

Štampa: Goragraf,
Beograd, januar 2003.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS.
Prenošenje teksta u
celini ili delovima
dozvoljeno je samo uz
navođenje izvora

Adresa izdavača

Beograd,
29. novembra 10/V

Tel/fax: 3225- 024,
tel. 322-55-17

Web sajt

www.clds.org.yu

E-mail

office@clds.org.yu

Sadržaj:

Boško Mijatović **3**

Pregled meseca

Đorđe Vukadinović **8**

Godina izgubljenih iluzija

Danica Popović **16**

Leteći cirkus spoljnotrgovinske liberalizacije SRJ

Miroljub Radojković **23**

Reforma lokalnih RTV medija

Božo Stojanović **30**

Srbija pred izazovom druge faze tranzicije



Pregled meseca

2. decembar

Stounsi će ipak svirati u Beogradu. Iako sam oduvek više voleo Bitlse, za mene će koncert Stounsa ipak biti događaj godine. Znam da su ostarili, ali i ja sam.

3. decembar

Božidar Đelić neće pristupiti stranci G-17, što je loš znak za novu partiju.

4. decembar

Ko jedini može da ujedini Koštunicu, Đinđića i Stejt department? Međunarodna krizna grupa, ovoga puta glupavim tvrdnjama o učešću prve dvojice u oružanim poslovima sa Irakom. MKG (ili ICG) je jedna obična lobi organizacija, koja je odavno shvatila da se na Srbiji, odnosno protiv nje, mogu zaraditi lepe pare i trudi se u tom pravcu od rata u Hrvatskoj i BiH, preko Kosova i nezavisnosti Crne Gore do rata u Iraku.

6. decembar

Ustavna komisija usvojila je Ustavnu povelju Srbije i Crne Gore. Posle šestomesečnog natezanja, uokvirena je jedna specifična, čak isuviše specifična zajednica koju niko ne želi. U pitanju je truli kompromis između želje jednih za nezavisnošću i težnji drugih ka normalnoj federaciji.

Predstoji još usaglašavanje ustavnog zakona, čija je svrha sprovođenje Ustavne povelje. U tom poslu mogu se opet pojaviti sva pitanja koja su mučila ustavnu potkomisiju tokom prethodnih meseci, ali je za verovati da će ova puta brže biti savladana. Usvajanje povelje obezbeđeno je u republičkim skupštinama, dok još uvek postoji teorijska mogućnost da SNP, potpomognut glasovima SPS-a, SRS-a i JUL-a, spreči izglasavanje u Saveznoj skupštini.

Teško mi je da poverujem da će sada svi politički činioci dobronamerno prionuti na posao institucionalne izgradnje nove zajednice. Ko može verovati da će funkcioneri DPS-a detaširani na posao u zajednici raditi u njenu korist, odnosno da Svetozar Marović neće kroz tri godine izjaviti, kao Stipe Mesić pre deset godina: izvršio sam zadatak, Zajednica više ne postoji!



1 Predsednik Programskog saveta CLDS.

Bojim se da će sledeće tri godine proteći u nadvlačenju oko svake sitnice, možda nešto manjem nego do sada, kao i u pripremama za presudni referendum u Crnoj Gori.

Vrlo je važno pitanje da li će ova zajednica moći da funkcioniše kao država u međunarodnom saobraćaju, odnosno da li će je druge države formalno i suštinski prihvatiti kao državu. Ja sam skeptik i bojim se da će biti teškoća. Zajednica koja nema jedan politički glas i jedan novčanik teško da će, i pored eventualne naklonosti partnera, moći da funkcioniše normalno, kako se očekuje od međunarodno priznate države. Njena raspodela nadležnosti i njen složen i blokadama sklon sistem odlučivanja dovodiće do problema u donošenju odluka, što može iskomplikovati ispunjavanje međunarodnih obaveza i navesti spoljne partnere na izbegavanje ili sužavanje saradnje.

Verovatno je da će sledeći period proteći u iščekivanju mnogih spoljnih partnera da vide šta će biti, odnosno da li će zajednica preživeti i konstituisati se kao normalna država ili neće. Ovde spada i pitanje da li će EU nastaviti proces asocijacije ili ne, a posebno s obzirom na verovatno sporu ili nikakvu harmonizaciju ekonomskih sistema, kao i pitanje stava međunarodnih finansijskih organizacija. Moram priznati da bih i ja na njihovom mestu zauzeo stav iščekivanja, jer je to racionalna politika. Kako kao partnera prihvatiti vrlo „atipičnu zajednicu” (Miško Vuković), kada ona nema praktično nikakav samostalni kapacitet – ni da se zadužuje, niti da vraća dugove, niti ima sredstva za to (nema ni budžet, ni sopstvene prihode), niti postoji valjano poštansko sandučće (nema ministarstva finansija), a još je privremena, na tri godine. I još je sačinjavaju dve republike čiji odnosi nisu u harmoniji i od kojih jedna uopšte nema lojalnost toj zajednici, a druga je ima sve manje.

Drugim rečima, ta će zajednica imati teškoća u međunarodnim političkim i ekonomskim odnosima, a čak je pitanje i da li će dobiti međunarodno priznanje celog sveta. Ne bi bilo čudo da se neke vodeće zemlje zapitaju da li da kao državu priznaju nešto što država nije. Ili bar da zatežu sa priznanjem iz taktičkih razloga.

Takvo stanje poluprihvaćenosti nove zajednice od strane sveta ne može a da ne koči politički, ekonomski i socijalni napredak zemlje. Srbija bi imala velike muke i kao samostalna država, a ovako će, bojim se, biti dodat još jedan teg.

8. decembar

Srbija opet nije dobila predsednika. U prvom krugu druge runde izbora izlaznost je opet bila 46%. Nisu pomogli ni apeli mnogih poznatih ličnosti, od patrijarha Pavla do Vlade Divca, a ni međunarodne zajednice. Vojislav Koštunica dobio je 1,7 miliona glasova, a Vojislav Šešelj 1,1 milion.

Kampanja je ovog puta bila mlaka, bez turneja i jakih reči. Koštunica je eventualni neuspeh izbora unapred pripisivao Đinđiću, a ovaj je, verujem s pravom, odgovarao da nije njegov posao da organizuje uspešne izbore. Javno je zauzeo neutralnu poziciju – nije pozivao ni na bojkot, ni na glasanje.

Doduše, neki mediji za koje se zna da su mu naklonjeni pokazivali su primetno odsustvo proizbornog elana.

I tako, v.d. predsednik će za Novu godinu postati ni kriva, ni dužna Nataša Mičić, predsednica Skupštine Srbije. Za Koštunicu, i pored neuspeha, postoji uteha: potvrdio se kao najpopularniji političar u Srbiji, a i rejting njegove stranke je veoma skočio, pa je DSS opet daleko najpopularnija u Srbiji.

Ostaje pitanje posledica. Prvo, Koštunica će ubrzo ostati bez predsedničkog mesta, a po konstituisanju organa nove zajednice. Time će na vlasti ostati samo Đinđić, ali sa sumnjivim saveznicima. Drugo, vlast u Srbiji izgubiće, tako, još jedan deo legitimiteta, i pred narodom i pred svetom. I treće, pitanje je šta će Koštunica hteti dalje: parlamentarne izbore odmah, što znači pritisak na vladu, i do njenog obaranja u skupštini, ili novi ustav Srbije, što podrazumeva izvesnu kooperaciju i odlaganje izbora. Đinđić ne bi ni jedno ni drugo, ali će govoriti o ustavnoj promeni (što kasnije to bolje).

10. decembar

SRJ i Hrvatska sklopile su sporazum o Prevlaci. SRJ je definitivno priznala suverenitet Hrvatske nad rtom Oštro, a Hrvatska je pristala na korekciju na ulazu u bokokotorski zaliv i Crnoj Gori dala širi prolaz nego što bi bilo po načelu pola-pola.

13. decembar

Opet uzbuđenje u skupštini Srbije. Kvorum prilikom glasanja o budžetu za 2003. godinu obezbedila su tri poslanika Nove Srbije, nasuprot stavu svoje stranke, i dva poslanika SNS Baneta Ivkovića. Pokazalo se ono što se odavno znalo – da premijer može da računa na lojalnost (bar dela) poslanika Nove Srbije i SNS-a.

Predsedništvo Nove Srbije odmah je isključilo trojicu poslanika, ali je pitanje da li će Administrativni odbor skupštine ikada uraditi ono što mu je zakonom propisani posao – zameniti poslanike kojima je prestao mandat prestankom članstva u stranci. A radi se ne samo o poslanicima Nove Srbije, već i SNS-a (isključeni iz SPS-a) i SDP-a (pripadaju Socijaldemokratiji Vuka Obradovića). Pronalazak Miloševića sa Glamočaninovim radikalima koristi se i dalje, a sastav skupštine je sve manje legalan.

15. decembar

G-17 pretvoren u stranku. Jedna od programskih tačaka je ekonomski patriotizam. Šta li je to? Odbijanje uslova MMF-a? Povećanje zaštite domaće industrije? Demagogija? Pririodna briga za srpsku ekonomiju?

18. decembar

U Srbiji su sve opcije uvek na stolu. I novi u stav i novi parlamentarni izbori i oboje i ništa od toga. Koštunica je za oboje, a Đinđić kaže da je za novi ustav. Verujem mu, jer ne samo da je red da se Miloševićev ustav pošalje u istoriju, već i zato što on ima svoje ideje o uređenju Srbije. Već je izneo jednu – o slabom predsedniku izabranom u skupštini – a tu je i druga, još nevidljiva – o odbijanju ideje o krajnje decentralizovanoj Srbiji. Čuje se da DS već ima koncept novog ustava, ali je slabo šta procurelo u javnost. Kolika je Đinđićeva odbojnost prema skupštinskim izborima svedoči i njegova današnja teško shvatljiva izjava da ni po usvajanju novog ustava ne moraju da uslede izbori.

Bilo kako bilo, svi su odavno za novi ustav, a ništa se konkretno ne događa.

22. decembar

Ni u Crnoj Gori nisu uspeli predsednički izbori, jer je izašlo 46% glasača. Opozicija je bojkotovala izbore, a Filip Vujanović i nekoliko marginalaca nisu uspeli da privuku 50% plus jednog birača. Da li bi Milo Đukanović kao kandidat uspeo da obezbedi cenzus ili se pametno povukao i izbegao neuspeh?

26. decembar

Sukob Mladana Dinkića i Dušana Mihajlovića kulminirao je prijavom MUP-a protiv guvernera, a zbog zaista skandalozne izjave da dokumentaciju o privrednim prekršajima koju poseduje ne samo da nije dostavio nadležnim organima, već i da je sklonio na sigurno mesto van Narodne banke. Sukob njih dvojice stara je stvar, a Mihajlović je ovim pokušao da poentira na kiks u oponenta. Premijer Đinđić, koji bi se rado rešio obojice, naoko je stao na Mihajlovićevu stranu izjavom da niko (Dinkić) nije bogomdan i da ne može očekivati automatizam prilikom prelaska institucija sa saveznog na republički nivo. Ali, time se nije nikako obavezao. Đinđićev problem je što ne sme da odbaci ni Dinkića ni Mihajlovića, pošto bi time ili gurnuo G-17 u naručje Koštunice ili izgubio toliko bitne poslaničke glasove Nove demokratije u skupštini Srbije. A i Dinkić i Mihajlović koketiraju sa Koštunicom, mada je pitanje koliko iskreno.

29. decembar

Taman su se članovi ustavne potkomisije zabavili pitanjem fiskalnog agenta prema inostranstvu, tj. MMF-u, kada se pojavila nova dimenzija: da li se Narodna banka Jugoslavije prenosi na nivo Srbije ovakva kakva je ili se formalno stvara ispočetka. Razlog? Dinkić. DSS je za prvo rešenje (savez DSS – G-17?), a DS za diskontinuitet. Samo mi naivni mislimo da se ustavi

stvaraju da bi postavili temelje bolje budućnosti, dok praktični ljudi gledaju da njima reše tekuće, čak kadrovske probleme.

30. decembar

Nataša Mičić preuzela je položaj vršioca dužnosti predsednika Srbije. Prema tumačenju predsednika Ustavnog suda Srbije, njen posao je da, u svojstvu predsednika skupštine, u roku od 60 dana od dana održavanja poslednjih izbora za predsednika (8. decembar) raspiše nove.

30. decembar

Opet veselje u Skupštini Srbije. Nataša Mičić je juče zakazala za danas sednicu skupštine Srbije na kojoj bi trebalo usvojiti famoznu povelju, valjda kao novogodišnji dar radosnim građanima, ali potkomisija još uvek nije usaglasila ustavni zakon. Čak i da jeste, bilo bi krajnje neozbiljno da poslanici, u toku sednice na kojoj se stvara nova državna zajednica, dobiju predloge tekstova povelje i ustavnog zakona.

31. decembar

Bila je ovo jedna loša godina sa stanovišta političkih, ekonomskih i socijalnih reformi i napretka zemlje, znatno lošija od 2001. godine. Srpska politika pokazala je nedoraslost istorijskom zadatku.

Godina izgubljenih iluzija



Ovdašnjoj politikološkoj struci, ili bar njenom dominirajućem delu, s pravom je prebacivano kako je ne samo propustila da predvidi slom realnog socijalizma i raspad sovjetske imperije s kraja 80-tih godina (što manje-više važi za kompletnu društvenu nauku na globalnom nivou), već i da nije uspela da izvuče ni adekvatne zaključke iz ovog epochalnog događaja. „Stara” srpska politička misao i sa njom povezana elita bila je tih godina obuzeta nacionalnim temama i beskompromisnom kritikom titoističkog kulta, ne hajući mnogo za globalne tektonske promene i ne primećujući obrise nove autoritarnosti koja im se stvarala pred očima.

Možda i u strahu da se istorija ne bi opet ponovila, u prvih godinu dana nakon petooktobarskog prevrata održana su čak tri interdisciplinarna skupa na kojima su, u uglavnom sličnom personalnom sastavu, ovdašnji društveni naučnici nastojali da reflektuju tok, smisao i dubinu promene. Najpre, već u decembru 2000-te, u organizaciji NSPM-a, zatim, u martu 2001. u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, te septembra iste godine, u okviru Kikindskih dijaloga. Rezultati tih promišljanja, sabrani u tri voluminozna zbornika (*Srbija posle Miloševića*, *R/Evolucija i/ili poredak* i *Bilans promena*), svedoče da njihovi autori nisu bili slepi za iskušenja koja vrebaju Srbiju na putu (odocnele) demokratske tranzicije, ali da je kod većine, što je i razumljivo, bio veoma primetan snažan osećaj olakšanja i uverenje da je, napokon, zaklopljena najcrnija stranica novije nacionalne istorije, a Srbija definitivno iskoračila na put demokratije i političke normalizacije. (Od ovog jednodušnog zaključka odudarali su samo Mihailo Marković i Zoran Avramović – što je, s obzirom na njihov javni angažman u prethodnom periodu, i bilo za očekivati, ali u kritici „novog srpskog poretka” jedva da su nešto zaostajali prilozi Lasla Sekelja, Zorana Vidojevića, Jovice Trkulje, Predraga Golubovića, kao i pisca ovih redova.)

Na dvogodišnjicu „srpskog oktobra”, pa i tokom čitave 2002, sličnih teorijskih reminiscencija bilo je daleko manje, iako bi bilo vrlo interesantno videti da li bi pojedini autori, i u kojoj meri, danas bili spremni da ponove – ili revidiraju – svoje (pr)ocene o postmiloševićevskoj Srbiji. Generalno, međutim, mislim da nema nikakve dileme da su, ne računajući službeni optimizam intelektualnih zastupnika, saputnika i beneficijara nove vlasti, nade brzometno splasnule, a porasli razočaranje i rezignacija, te da bar u tom pogledu više nema bitne razlike između raspoloženja naroda i njegove intelektualne elite. Od ovog – sada dominantnog – tona neće odudarati ni naša naredna

1 Filozofski fakultet u Beogradu i glavni urednik Nove srpske političke misli.

analiza. Uz tu razliku što, nasuprot većini komentara u kojima se prethodna godina kvalifikuje kao „godina propuštenih prilika”, verujem da bi kvalifikacije tipa: „godina spalih maski”, odnosno „godina izgubljenih iluzija” bile daleko preciznije. I čini mi se da ova, naizgled, samo stiliska i verbalna razlika dobro ilustruje dublje razmimoilaženje u pogledu prirode i dometa „srpske (peto)oktobarske revolucije.

Primećeno je već da politička scena u Srbiji nalikuje ledenom bregu. Ono iznad vode (stranački život, parlament, vlada), što se vidi i može analizirati, manje je bitno, dok se ono najvažnije i najopasnije nalazi ispod površine. Radi se o jednom zamršenom klupku političko-finansijsko-policijsko-rodbinsko-kriminalne oligarhije, koja je nastala još u vreme Miloševića i ni danas nije dezaktivirana. To je eksplozivna i veoma zapaljiva smesa, čije varnice povremeno viđamo po čituljama i okrvavljenom asfaltu, koja će, na žalost, i narednih godina uveliko krojiti odnos snaga na političkoj sceni, a čija promenljiva konstelacija izmiče našim raspoloživim analitičkim oruđima. No, čak i ako iz razumljivih razloga u nju ne možemo pronaći, važno je imati na umu njeno postojanje, kao i to da nedokučiva dinamika ove podzemne sfere može značajno uticati na prirodu, odnose i ishode „vidljivih” političkih konfrontacija kojima se bavimo u ostatku ovog teksta.

SPS – od feniksa do labuda

Opšte uzev, mislim da je SPS olako otpisan u beogradskom političkom, medijskom i analitičkom „krugu dvojke”. Oni jesu razvlašćeni, obezglavljeni i pocepani u tri kolone (u tom pogledu je vladajući DOS zaista učinio dosta, kao što je i Milošević to nekada činio svojoj opoziciji), ali su, ipak, uspeli zadržati nešto viđenijih ljudi na lokalnu, što je, u kombinaciji sa širokim nezadovoljstvom učincima nove vlasti, rezultiralo delimičnom amnestijom, pa i nekom vrstom trijumfa SPS-a na nizu lokalnih izbora. (Posebna je priča što se u pro-režimskim medijima ovi rezultati SPS-a sistematski prećutkuju i minimalizuju.) Nije, međutim, izvesno – tačnije, vrlo malo je verovatno – da se takvi rezultati mogu ponoviti i na nacionalnom planu. Pomenuti uspesi zabeleženi su na relativno malom uzorku, i u tradicionalnim SPS-ovskim uporištima, u kojima opozicija do 2000. godine nije imala praktično nikakvog uticaja, a očigledno ni nakon toga nisu naročito popravili rejting, niti pribavili kvalitetniji kadrovski materijal – baš kao ni radikali, za koje nizak kvalitet „terenskih” kadrova na svakim lokalnim izborima predstavlja nenadoknativ hendikep.

SPS-u trenutno nedostaje praktično sve: od jedinstva i para, do autoritativnog vođstva, artikulisanog programa i medijske podrške – i u dogledno vreme mali su izgledi da se u tom pogledu išta može promeniti. U svakom slučaju, ne treba ih sasvim otpisivati, s tim što će sudbina SPS-a u narednom periodu manje zavisiti od dosovskog mešetarenja, a više od toga da li će i u kojoj meri, pred naletom šešeljičevske anti-dosovske Srbije, uspeli da sačuvaju prepoznatljivost i vlastiti politički identitet. Njihov predsednik, tvorac i grobar u tom im nastojanju, po svemu sudeći, neće biti od prevelike pomoći. Naprotiv.

Čarobnjakov šešir

U leto 2002. godine Đinđić je držao praktično sve poluge moći u Srbiji, i činilo se da ga predsednički izbori u kojima će on iz pozadine vući konce mogu samo učvrstiti u toj poziciji. Zato ih je i raspisao ranije, da bi svog glavnog rivala Koštunicu dodatno uvalio u probleme, s obzirom da su pregovori o budućnosti zajednice između Srbije i Crne Gore bili u punom jeku. Međutim, tokom kampanje za septembarske izbore 2002. godine, a naročito nakon prvog, pa i drugog izbornog kruga, pozicija Zorana Đinđića se dramatično promenila, i dramatično pogoršala. Pokazalo se da sve afere i neprekidna prijava kampanja, koja je na nekim naprasno oslobođenim i reformisanim TV kanalima povremeno dobijala razmere prave hajke i hysterije, nisu uspele ugroziti Koštuničin primat u biračkom telu, kao što se pokazalo i da je Miroljub Labus, kojeg je Đinđić bio prinuđen da prihvati kao „svog” kandidata, ipak autonomna politička ličnost u znatno većoj meri nego što bi to premijeru odgovaralo. Osim toga, neke druge snage unutar i izvan DOS-a, (G-17, GSS), direktnije su i, rekao bih, iskrenije zalegle za Miroljuba Labusa (s druge strane, i „iz aviona” je bilo jasno da je Đinđiću daleko više stalo da blokira Koštunicu nego da zaista od Labusa napravi predsednika), i samim tim istakle svoju ozbiljnu pretenziju za učešće u raspodeli ovih milion Labusovih glasova. Najzad, da stvar bude još gora, jesenas se definitivno raspao i onaj privid dosovskog političkog monolita (17:1), koji je Đinđić neprestano poturao pod nos rivalima iz DSS-a, stranim diplomatama i domaćoj javnosti.

Upravo tada, nakon propasti prvog izbornog turnusa pa do raspisivanja novih izbora, dakle, u tih ključnih nešto manje od mesec dana, kada je voda sa svih strana pokuljala u Đinđićev politički čin, a on poput grogiranog boksera sve više naprasno mlatarao pesnicama, Koštunica i DSS su se upustili u nejasno političko manevrisanje u kojem se – i to ne po prvi put – uopšte nisu dobro snašli. S druge strane, Đinđić je, iako je bio u političkom nokdaunu, uspeo da preživi i dođe do daha sklopivši onaj kratkotrajni novembarski sporazum koji je za njega u suštini predstavljao čist dobitak. Uspeo je da trampni uklete mandate DSS-a („oteto-prokleta”) koje, očigledno, iz različitih razloga, ni on, ni uveliko oguglala srpska javnost nisu mogli u celosti da progutaju i svare. Otrprilike kao što je onaj zalogaj otrovne jabuke zastao Snežani u grlu, tako su i Đinđiću zapeli ti mandati i on ih je početkom novembra prosto ispljunuo i (po)vratio sa podjednako neuverljivim obrazloženjem kao i prilikom oduzimanja.

Ali cilj je bio postignut. Vratio je mandate, oslobodio se balasta, i istovremeno progurao promene izbornog zakona koje u prvi mah deluju kompromisno, ali su zapravo sadržavale podvodne mine, poput stava o cenzusu od 50 odsto odziva u prvom krugu (koji u ovom konkretnom slučaju neće biti prvi, već zapravo treći), te o neodržavanju drugog kruga ukoliko u prvom krugu ne izađe dovoljno glasača. I dogodilo se to što se dogodilo. Što zbog zime, što zbog apatije, a što zbog neurednih biračkih spiskova i „tihog” bojkota vladajuće koalicije, cenzus nije preskočen i Zoran Đinđić je ponovo bio u sedlu. U ovom trenutku on stoji dobro, aktivno vodi igru i može po nahodaњу da

diktira redosled poteza na političkoj sceni (pa čak i da „velikodušno” nudi Koštunici da ga parlament izabere za predsednika). Ono što bi mu se, eventualno, moglo dogoditi, a što se dešavalo i Miloševiću, jeste da ga taj trijumfalizam previše ponese i da u toj samouverenosti opet ishitreno povuče neki nepromišljeni potez, poput onog letošnjeg, kada je uleteo u prevremene predsedničke izbore koji zamalo da mu se obiju o glavu, ili kao što je proletos uleteo u aferu sa oduzimanjem mandata DSS-u.

Sve u svemu, posle nekoliko neverovatnih obrta, ovogodišnja runda završila je pobedom Đinđića na poene. Doduše, politička, moralna, a verovatno i materijalna cena kojom je ova pobeda plaćena, nije mala i pitanje je dokle će on još uspevati da vadi zečeve, donacije i poslaničke mandate iz svog mađioničarskog šešira. S druge strane, delom zahvaljujući upravo tom šeširu, a delom zbog sopstvene inertnosti, Koštunica nije uspeo da se domogne srpske predsedničke stolice, ali je učvrstio svoj rejting i do daljnjeg ostaje najprihvatljivija „rezervna varijanta” za srpsko biračko telo.

Riba-devojke – „najbolje za Srbiju”

Iako će se sukob glavnih aktera i naredne godine sigurno nastaviti, to, po svoj prilici, više neće biti (kao što je bio prethodne dve godine) politički „dvomeč” nego bar tromeč, a možda čak i višeboj. Ne treba, naime, potcenjivati mogući uticaj i specifičnu političku težinu Labusa i Dinkića, a naročito njihove međunarodne veze. Kada su se već upustili u avanturu neposrednog političkog delovanja, oni će učiniti sve da (i) u toj igri budu relevantni akteri i, za razliku od većine u DOS-u, neće se zadovoljavati malim ulogama i sitnim sinekurama. Prirodni saveznik verovatno neće biti nikome, već će kao trgovci po obrazovanju i opredeljenju hteti i umeti da trguju i sa jednim i sa drugim. To će usložiti političku scenu, ali je možda i pomeriti iz ćorsokaka u koji je dovela ova sve jalovija konfrontacija DS-a i DSS-a.

Prirodna baza G-17 jeste preduzetnička, pro-globalizacijska i japijevka Srbija, kao i emancipovaniji deo pripadnika manjinskih etničkih zajednica. To svakako neće biti dovoljno za samostalnu vlast (stari, marginalizovani i socijalno deklasirani će, po svoj prilici, još zadugo predstavljati većinu u ovoj zemlji), ali, ukoliko uspeju da zaposednu taj prostor, kao i privuku gro mlađe urbane populacije, za šta imaju dobre izgleda, bez njih više neće biti moguće vladati Srbijom. Tako pozicionirani, oni će neizbežno doći u konflikt sa Đinđićevom Demokratskom strankom, što ne znači da birače neće tražiti – i nalaziti – sa obe strane dosovskog rubikona, tj. među pristalicama i jedne i druge frakcije nekadašnjeg (Mićunovićevog) DS-a.

Problem za njih bi, eventualno, moglo biti predugo čekanje na konkretnu političku kapitalizaciju svog nesumnjivog javnog uticaja, tim pre ukoliko u međuvremenu, a što je vrlo verovatno, budu temeljnije provučeni kroz već oprobano Đinđićevu medijsko-političko-policijsku mašineriju. U tom smislu, prevremeni parlamentarni izbori (najkasnije do leta-jeseni 2003.) bi njima mogli biti čak i neophodniji nego Koštunici i DSS-u, koji su tog „toplog zeca” već kako-tako preživeli. U međuvremenu, morali bi daleko više

poraditi na infrastrukturi i „narodnjačkoj” bazi svoje stranke, odnosno, bar delimično se osloboditi imidža lokalne filijale Svetske banke i MMF-a, budući da će, kako se budu primicali rokovi i pooštravali uslovi za otplatu starih i novih zaduženja prema inostranstvu, rejting ovih, u srpskoj javnosti i sada ne naročito popularnih adresa, bivati sve lošiji. No, potencijalno najveći problem Labusovih „eksperata” (sa i bez navodnika) biće upravo ono što u očima zapadnih diplomata i dela domaćih posmatrača predstavlja njihovu glavnu prednost spram konkurentskog im okruženja. Oni su, naime, od svih rivala, a pogotovo u odnosu na svoju reformsku sabraću iz i oko DS-a, daleko najslabije pozicionirani u, na početku pomenutim, neformalnim centrima političko-policijsko-finansijske moći – a to se u socijal-političkim uslovima današnje Srbije lako može ispostaviti kao fatalan nedostatak.

Enigma Šešelj

Sukob na srpskoj političkoj sceni može da se pretvori u pravi i nekontrolisani „višeboj” uključenjem ojačalog i kroz dva izborna turnusa rehabilitovanog Šešelja, koji je sa svojim više nego respektabilnim milionom simpatizera postao činilac sa kojim se mora računati. Svestan svoje snage, ali i limita, on će nastojati da se još neko vreme drži po strani, odakle će nastaviti da torpeduje i onako napukli i razjedinjeni DOS. To se vidi po njegovim nazimničnim napadima prvo na Đinđića, pa na Koštunicu, a u poslednje vreme i na Čovića. Iako sa njim niko neće smeti da pravi direktne dogovore, ispod žita će svakako biti različitih dilova koji će mu omogućiti da, posredno, itekako utiče na tok borbe unutar dosovskog trijumvirata. I tako sve dok ne proceni da je kucnuo njegov čas.

Treba imati u vidu da se Šešelj uvek ponaša racionalno, barem sa staništa sopstvenog političkog interesa. U ovom trenutku, on je neka vrsta barometra srpskih reformi, i u tom pogledu je precizniji od svih grafikona vladinih ministara i izveštaja međunarodnih eksperata. Kada se on ponovo svede na nekih desetak odsto, to će biti pouzdan znak da je Srbija prošla tranzicijsku krizu, a dokle god on raste znači da je priča o Evropi i reformama u krupnom raskoraku sa stvarnošću i doživljajem običnog čoveka.

Šešelj je za ove dve godine prešao najteži put – od političkog leša s jeseni 2000-te, vratio se na milion simpatizera krajem 2002, i sa perspektivom daljeg napredovanja. Sa energijom i frustracijom onih koji ga podržavaju, čak i da on lično završi u Hagu – u šta ne verujem – radikali će biti i ostati respektabilna politička snaga. U jednom trenutku može se čak dogoditi da sam Šešelj postane prepreka rastu svoje stranke, jer je – za razliku, recimo, od Tomislava Nikolića – njegov nastup mnogima suviše odbojan, vulgaran i neprihvatljiv. U svakom slučaju, u narednom periodu oni će biti barem treća politička snaga, a možda i mnogo više od toga. Drugim rečima, njihov politički rejting će rasti ili sve dok se stanje u Srbiji konačno ne normalizuje, ili dok oni ponovo ne dođu u predvorje vlasti. A svako neka sam prosudi koja je od te dve mogućnosti verovatnija.

Koštica kao sudbina?

Nema sumnje da trostruki izborni pobjednik Vojislav Koštunica trenutno ima najmanje razloga za zadovoljstvo, a razlog za to, pored niza taktičkih grešaka, političke naivnosti i pogrešnog tajminga, leži u jednom njegovom temeljnijem strateškom previdu. Koštunica je, naime, za razliku od svojih političkih rivala, a slično većini svojih dojučerašnjih kolega iz srpskog akademskog pogona, čini se, iskreno poverovao u tezu o nepovratnoj istorijskoj prekretnici i debeloj demokratskoj crti koja je, navodno, 5. oktobra podvučena ispod naše autoritarne prošlosti. Stoga su njegovi postupci sistematski razapeti između tog fundamentalnog političkog uverenja i opore zbilje postoktobarske Srbije. I stoga su podjednako iluzorni, kako njegovo „legalističko” i gotovo tragikomično poverenje u „institucije sistema”, tako i, eventualno, očekivanje da će ga nekim opštenarodnim protestom građani ponovo „izvikati” ili ugurati u predsedničku fotelju.

Koštuničine političke opcije trenutno su prilično sužene i on je, bez obzira koliko to ne nalikovalo ni njemu niti imidžu njegove stranke, zapravo u situaciji koja mu nužno nameće radikalizaciju, pri čemu je ishod te radikalizacije sasvim neizvesan. U svakom slučaju, ne sme da sedi razvlašćen i skrštenih ruku čeka 2004. Doduše, kvantitativno gledano, popularnost Koštunice još uvek nije drastično opala (i to je zapravo jedno čudo, koje se, opet, može objašnjavati na različite načine), ali jeste dramatično opao intenzitet i kvalitet te podrške. Većina onih koji danas glasaju za Koštunicu, a pogotovo sve ono od 900 000 pa naviše, to čini po liniji izbora manjeg zla, odnosno, to su glasovi onih koji glavnog protivnika i problem vide u nekom drugom, u Đinđiću ili Šešelju, pa onda u situacijama suženog izbora glasaju za ono što doživljavaju kao manje zlo, to jest, Koštunicu.

Bez obzira što je jednim delom i izvor njegovog političkog šarma, hipoteka večitog Kalimera i „moralnog pobjednika” u narednom periodu itekako može postati problem i politički balast za Koštunicu. Drugim rečima, ako neko tri puta za tri meseca pobeđuje na izborima, ako za njega, faktički, za malo više od dve godine građani glasaju pet puta, a on ne uspeva da uzme vlast, onda se postavlja pitanje da li on to želi i da li to uopšte može. I šta se još može očekivati od građana da učine da bi on ili oni (svejedno da li je reč Koštunici ili njegovoj stranci) uzeli vlast i pokazali šta umeju?

U svetlu svega rečenog, javlja se dilema da li nam uopšte treba takva politička snaga i čemu uopšte služi politička partija koja uz, ipak, masovnu podršku građana zapravo ne uspeva – ili ne želi, ili ne može – da vodi važnu, ako već ne i glavnu reč u srpskoj politici. Ja mislim da je, na žalost, itekako potrebna. Potrebna je, iako bi, sa stanovišta jedne, pomalo jednostrane političke logike zaključak trebalo da bude upravo suprotan. Ali, s obzirom na raspaljene strasti, s obzirom na, rekao bih, još neispričanu priču i nedovršeni sukob dve Srbije, dobro je što postoji takva snaga i takva politička opcija koju oličavaju Koštunica i DSS (uz sve kritike koje bi im se više-manje opravdano mogle izreći), jer da njih nema praktično više ništa ne bi stajalo na putu da pomenute dve Srbije završe započetu „diskusiju”, odnosno, nadoknade ono

što je sticajem raznih okolnosti propušteno 5. oktobra 2000-te. Drugim rečima, bez Koštunice bismo danas u Srbiji ili imali otvorenu diktaturu samoizabrane dosovske oligarhije, ili bi se pristalice „Đinđićeve” i „Šešeljeve” Srbije doslovce mlatile po ulicama – što, uzgred rečeno, još uvek nije isključeno. Sa Koštunicom, makar i ovakvim, koji praktično nikoga ne u potpunosti ne zadovoljava, ta opasnost je ipak daleko manja.

Doduše, možda bi se ovo razmišljanje moglo osporavati tvrdnjom da upravo Koštunica i njegova stranka svojim liberalnim, odnosno „soft” nacionalizmom („klerofašizam”, u terminologiji Nenada Čanka i njemu gravitirajućih intelektualnih snaga), ohrabruju radikalske i revanšističke elemente u srpskom društvu, te da bez njihove podrške ovi elementi, navodno, ne bi imali nikakve šanse u političkom i svakom drugom sukobu sa „reformskom” i pro-evropskom Srbijom. Rekao bih, međutim, da takva razmatranja, čak i kada su dobronamerna, stoje u ozbiljnom raskoraku sa stvarnošću post-miloševićevske Srbije. Drugim rečima, nije Koštuničina ličnost, niti njegov konzervativni, nacional-liberalni politički habitus ono što stvara i podstiče radikalizam po zemlji Srbiji (nije to u nekom odlučujućem smislu čak ni Vojislav Šešelj), već su to duboka nacionalna frustracija, kosovska trauma, 700 000 izbeglica, milion nezaposlenih, galopirajuće socijalno raslojavanje i iritirajuća simbioza miloševićevsko-dosovskog establišmenta, oličena u Karićevoj imperiji i preko noći „reformisanom” Pinku.

Htelo se to priznati ili ne, Koštunica zapravo predstavlja amortizer i jednu od poslednjih brana pred radikalskom lavinom. Ko ne veruje, neka izvrši mali misaoni eksperiment i zamisli šta bi se, na primer, dogodilo da Koštunica nije ušao u ovu ponovljenu izbornu trku, ili da je njen ishod kojim slučajem bio obrnut. I može li neko da zamisli šta bi ostalo od suda, administrativnog odbora, izborne komisije, a bogami i same skupštine, ukoliko bi neko pokušao izaći pred radikalsku masu sa saopštenjem kako Šešelj, eto, nije pobedio (štaviše, da je izgubio) uprkos tome što je dobio skoro duplo više glasova od svog protivkandidata? Nije isključeno da će, možda, sutra stvari u tom pogledu stajati drugačije, ali trenutno se – delimično i kao posledica vladajućeg „reformisanja” – većinska Srbija zapravo klata između Koštunice i Šešelja, i to treba da ima na umu svako ko danas, ne birajući sredstava ni reči, ruši Koštunicu. A pogotovo onaj ko – zloupotrebljavajući demokratske procedure – ignoriše volju ubedljive većine glasača i opstruira njegov izbor za predsednika Srbije. Iako katkad deluje primamljivo, logika „što gore – to bolje”, dugoročno, nikome nikakvo dobro nije donela. Baš kao što ni strategija dela „reformrske” političke javnosti da naprosto ignoriše postojanje snažnog pro-radikalskog političkog činioca u srpskoj politici i društvu neće umanjiti, a pogotovo rešiti problem.

Zaključak

Da rezimiramo. U političkom smislu, po svemu sudeći, očekuje nas teška godina, ali takođe i godina raspleta. To, doduše, ne znači automatski i godina izbora, jer će se upravo oko ovog pitanja u narednom periodu lomiti

politička koplja. DS i njihovi sateliti će i dalje činiti sve da do izbora ne dođe pre 2004. godine i verovatno će iznova aktuelizovanu priču o novom Ustavu Srbije koristiti u tu svrhu. Iako su izbori na svim nivoima jedini način za demokratski izlaz iz ove duboke političke krize, ne vidim kako bi Đinđić, sa ovakvim odnosom snaga u parlamentu, gde svaki put (često i krajnje problematičnim tehnikama) uspeva da obezbedi većinu, mogao biti prinuđen na te izbore bez jakog i koordiniranog vanparlamentarnog pritiska. Dakle, ako ni ovo ne bude godina izbora, to će biti još jedna pobeda Vlade i DS-a. Ako, pak, do izbora dođe, to će predstavljati značajan uspeh opozicije, DSS-a i G-17. Zanimljivo je, međutim, to što radikali odlično prolaze u oba slučaja. Ako izbori budu uskoro, oni će sigurno zabeležiti solidan rezultat, a ukoliko izbora ne bude do redovnog termina 2004. godine, politička situacija će se još više zaoštriti i radikalizovati, što njima dodatno povećava šanse u odnosu na – do tada – već malaksali DSS. Mislite o tome!

Danica Popović¹

Leteći cirkus spoljnotrgovinske liberalizacije SRJ²



Onaj ko bude bio odgovoran za usaglašavanje spoljnotrgovinskih politika u Jugoslaviji, suočiće se sa nizom netipičnih problema koje bismo, u nekoj slobodnijoj interpretaciji, slobodno mogli nazvati i apsurdima. U Srbiji će, tako (uprkos brojnim subvencijama i najvišoj carinskoj stopi u regionu), uglavnom naići na pomirljivo tumačenje da se protiv sveta ne može, te da će, ipak, odgovaralo to Srbiji ili ne, konačnu reč po pitanjima liberalizacije dati pregovori sa Svetskom trgovinskom organizacijom, dakle sama STO. S druge strane, radikalne reforme u Crnoj Gori kao da su u potpunosti ostale u dokumentima (što sopstvenim, što uglednim inostranim), a što navodi na pomisao da je cilj brojnih reformatora bio da privuku donacije, a zatim da nastave da žive i posluju (ako mora i to) po starom. Odmah se jasno vidi da je, jednostavno, nemoguća bilo kakva bilateralna harmonizacija, jer partneri govore sasvim različitim „jezicima”. No, velika je verovatnoća da će konačna verzija teksta biti napisana na engleskom jeziku, a tek zatim prevedena na lokalne dijalekte. U ovoj fazi liberalizacije, srećom, isto to bi preporučila i ekonomska profesija.

Problem broj 1: Srbija. Kao tipičan „policy taker”³, Srbija praktično i nije bila u situaciji da kreira sopstvenu spoljnotrgovinsku politiku, no i da jeste, sva je prilika da u tom slučaju ne bismo dostigli ni polovinu postojećeg nivoa spoljnotrgovinske liberalizacije. Ovo najpre stoga što su srpske vlasti po prirodi stvari mnogo bliže, a time i podložnije pritiscima brojnih lobija u liku „žrtava” liberalizacije. Zatim, za razliku od saveznog nivoa, gde su zvaničnici bili (nešto) manje liberalni od sopstvene birokratije, u Srbiji je stanje sasvim suprotno. Od srpske birokratije možemo čuti jedino to da treba još malo pojačati zaštitu, barem dok ne stupimo u Svetsku trgovinsku organizaciju, posle čega izjave republičkih zvaničnika o potrebi brzog otvaranja

1 CLDS i Ekonomski fakultet, Beograd

2 Tekst pripremljen za raspravu Liberalizacija trgovine, održan 12.12.2002. u Medija centru.

3 Savezna vlada je relativno brzo i dosta dobro sprovedla inicijalnu liberalizaciju spoljne trgovine, ukinuvši propise o obaveznom polaganju depozita na spoljnotrgovinske transakcije, o obaveznoj prodaji deviza NBJ, o minimalnom osnivačkom kapitalu spoljnotrgovinskih firmi, o godišnjoj registracionoj taksi na poslovanje itd. Takođe su ukinute sve kvote, dozvole, saglasnosti i ostale restriktivne mere koje su bile na snazi. To je izazivalo brojne proteste i negodovanja, čak i posle učinjenih ustupaka „Zastavi” (koja je isposlovala da carine na uvozne automobile budu 20%, umesto 10%, što bi im prema ustanovljenoj metodologiji pripadalo). Ustupci su učinjeni i „Sartidu”, koji je uvoznim dozvolama zaštićen od ruskog dumpinga, dok su u poljoprivredi zadržane izvozne kvote na 12 proizvoda, kako zbog depresiranih domaćih cena ne bi sva roba „pobegla” u izvoz.

zemlje prestaju da znače bilo šta. I konačno, po dolasku na vlast, u trenutku kada je bilo najlakše sprovesti i najradikalnije reforme, te čak i kreirati nedostajuće zakone i institucije kojima bi bio uspostavljen jasan spoljnotrgovinski ambijent, u Srbiji je uredbom uveden monopol na uvoz nafte, otpočelo se sa serijom „podsticaja” u industriji, poljoprivredi, izvoznom sektoru, dajući tako srpskim vlastima jedan relativno zaokružen protekcionistički profil.

Zadržimo se za trenutak na protekcionističkim merama koje su trenutno na snazi u Srbiji.

Monopol na uvoz nafte, svakako, predstavlja jedan od najspornijih poteza srpske vlade. Pri tome, manje je bitno to što je Republika preuzela federalne nadležnosti, već nešto sasvim drugo. Naime, korišćenje ekonomskih mera za borbu protiv mafije ostaje krajnje sporan potez kojim se od jednog velikog zla, što mafija neosporno jeste, lako može napraviti još veće zlo. Stvaranje ovakvog jednog centra moći nezaobilazno podseća na slučaj ruskog „Gasproma”, koji je postao toliko moćan da skoro uopšte i ne plaća porez i tako razara, umesto da sanira, fiskalni sistem, a sam ima neverovatnu finansijsku moć. Verovatno je najgore to što nikada ne izlazi na izbore, za razliku od onih koji su ga kreirali. Stoga bi bilo neophodno da Vlada Srbije unese malo više ozbiljnosti u izjave o sadržini i trajanju ove mere,⁴ a da Carina i Policija, ako ikako budu mogli, preuzmu makar deo poslova iz svoje nadležnosti.

Industrijske politike. I na ovom planu daleko smo od transparentnosti o kojoj srpska vlada vrlo često voli da govori. No, sasvim je jasno da niz velikih srpskih firmi posluje u „rezervatu” u koji ih je srpska vlada sklonila da ne bi stradale u toku likvidacije četiri velike srpske banke. U javnim glasilima ponekad pročitamo da je cilj tih subvencija da omoguće restrukturiranje tih firmi, te da će onog trenutka kada ova preduzeća budu osposobljena da samostalno posluju po pravilima tržišne ekonomije, država ukinuti sve subvencije i pristupiti njihovoj privatizaciji. To nas navodi da se zapitamo – misli li Vlada da bi stvarno tako nešto umela da uradi – ili, pak, da zaključimo da vladini činovnici ili nisu pročitali, ili jesu pročitali, ali da ne drže previše do izjava svojih ministara o tome da se država povlači iz poslovnog života privrede. Ili je to možda neki dugoročniji plan Vlade, jer se u Srbiji još uvek niko nije oglasio o tome dokle bi trebalo da traju izvozne subvencije, poreske olakšice, povlašćene kreditne linije, odnosno direktni transferi na račune odabranih firmi i ostale mere koje su ranije redovno korišćene (a o čijem nas ukidanju niko nije obavestio). Pri tome, jasno je da trenutno ne predstavlja ograničenje to što u tekstu Urugvajске runde GATT-a, prema pravilima koja su stupila na snagu 1994. godine, stoji da je zemljama u razvoju zabranjeno da koriste subvencije u cilju izvozne promocije, dok se sve postojeće subvencije moraju postepeno ukidati u periodu od osam godina, a da novih subvencija ne sme

4 Tako u „Blicu” od 1. marta ove godine nalazimo sledeću vest: „Na jučerašnjem sastanku sa predstavnicima Republičke vlade postignut je dogovor da privatni prometcnici ponovo mogu da uvoze sirovu naftu i da je prerađuju u domaćim rafinerijama pod istim uslovima koji važe za „Jugopetrol” ili „Beopetrol”... Predstavnici Vlade su obećali privatnicima da će već danas ukinuti Uredbu...” što se, kako vidimo, nije desilo.

biti. Ova zemlja, kako god da se zove i šta god da čini, jednostavno još nije stupila u pregovore sa Svetskom trgovinskom organizacijom, te je ništa od toga za sada i ne obavezuje. No, upravo u tome i jeste problem, naročito kada je o Srbiji reč.

Vizija U Srbiji preovladavaju dva mišljenja o spoljnotrgovinskoj liberalizaciji. Prvo, koje ima, recimo, razvojnu dimenziju, a koje bismo mogli sažeti u sintagmu „mi nismo Mađari”, ne osporava tezu da liberalizacija sama po sebi nije loša, kad je već dala odlične rezultate u svim uspešnim zemljama u tranziciji. No, ova naša Srbija ne bi izdržala tako nešto iz jednostavnog razloga što nema snagu jedne Mađarske, Poljske ili Češke. Što bi bilo tačno jedino da su te mere u Mađarskoj i ostalim zemljama primenjene po prvi put ovih dana, decembra 2002. godine, a ne još davne 1990. godine, i to na privredu koje je komunizam unazadio više nego što su Srbiju uspeali da upropaste Milošević i NATO zajedno. A kada su takve zemlje uspele da od liberalizacije spoljne trgovine toliko prosperiraju, svakako da nema razloga da ovde očekujemo lošije rezultate.

Drugo mišljenje više je tehnokratski nastrojeno i ukazuje na to da Srbija mora da zna da u pregovorima sa Svetskom trgovinskom organizacijom može dobiti najviše onoliko koliko je dobio poslednji primljeni član, a to je – Hrvatska. No, ako pogledamo koje su najzaštićenije grane u Hrvatskoj i gde je zaštita ostala najveća, videćemo da je bitku vodio i delimično i dobio hercegovački lobi, zbog čijeg je uticaja hrvatska roba ostala skupa, privreda prezaštićena, a institucionalni okvir nedorađen, što za posledicu ima to da Hrvatska skoro neće moći u „Europu”, već će ostati u sastavu zemalja zapadnog Balkana, gde joj verovatno, da je ovaj lobi nekako mogao biti obuzdan, i ne bi bilo mesto.

U tom svetlu možda jasnije postaje koliko neznanja i opasnosti u sebi sadrži jedna široko rasprostranjena teza o tome da sve zemlje štite svoju privredu, pa da to pravo ne možemo osporavati ni Srbiji. Ako shvatimo da će, kao u Hrvatskoj, u svakoj zemlji zaštitu sebi „isposlovati” nekakav lobi, a da zbog toga retko kome, osim samom tom lobiju, biva išta bolje, stvari izgledaju sasvim drugačije. Ne menja tu na stvari ni činjenica da to čine i bogate zemlje – Fransuska, Švajcarska, pa čak da u nekim segmentima (kikiriki!) istu stvar nailazimo i u SAD, hramu primenjenog liberalizma. Razlika je samo u tome što su troškovi zaštite uvek visoki, ali da bogate zemlje taj luksuz mogu sebi priuštiti mnogo pre nego jedna siromašna zemlja kao što je, na primer, Srbija. Ako se samo setimo kragujevačke „Zastave”, zbog koje ćemo do kraja života – ili do ulaska u Uniju – plaćati ogromne carine, a sve zato da bi u Kragujevcu nekoliko hiljada ljudi koji su bez posla i dalje bili bez posla, a primali plate, onda bismo se možda složili oko toga da ni najgori švajcarski lobista ovako nešto ne bi isposlovao i da je zaštita u siromašnim zemljama svakako daleko opasnija nego u bogatijim.

No, ono što ne čujemo niti od jednog zvaničnika, i što kao da nikoga ne brine, jeste sledeće. Ako je cilj Srbije da za deset godina postane članica Evropske unije, onda valjda odmah treba da bude jasno da će se istog trenutka po ulasku naši privrednici suočiti sa veoma drugačijim privrednim

ambijentom i sa žestokom konkurencijom 25 zemalja-članica, a da se nećemo moći štititi niti carinama, niti subvencijama, niti bilo kojom od mera koje sada koristimo. Za uzvrat ćemo dobiti slobodan ulaz na tržište od oko 500 miliona bogatih potrošača. Ako je to ambijent kome težimo, onda je sasvim jasno u kom pravcu treba voditi sve politike, pa i politiku spoljnotrgovinske liberalizacije. Zaštitu treba što pre svesti na minimum, i svu energiju usmeriti na izgradnju institucija zaštite imovine i poslovnih ugovora i ostalih brojnih institucija razvijenih demokratskih društava. Posao je ogroman i zahteva mnogo više energije nego što se sada troši na razgovore o prevelikoj/premaloj zaštiti srpske privrede.

Stoga je od vitalnog značaja da vlasti shvate, a srpska birokratija napismeno dobije sledeće instrukcije, kojih će se pridržavati kako pri radu, tako i u javnim nastupima. Najpre, svaka zaštita društvenog sektora otežaće i odložiti njegovu privatizaciju, te bi trebalo što pre od takve politike odustati. Nadalje, ako očekujemo da strateški inostrani investitori postanu nosioci naših izvoznih programa, što se desilo u svim uspešnim zemljama u tranziciji, postavlja se pitanje zbog čega se grčevito držimo visokih carinskih stopa i starog institucionalnog okvira? Nećemo, valjda, zadržati visoke carinske stope i u granama u kojima izvesno sledi strateška privatizacija? Ako čitava privreda, konačno, treba da se privatizuje u naredne četiri godine, zar i njima treba država da obezbeđuje nekakvu zaštitu? A, istovremeno, još uvek nemamo dobar zakon o stečaju, koji bi zaštitio sve koji legalno posluju i koji bi u slučaju nečijeg poslovnog kraha zaista trebalo da garantuje zaštitu poverilaca.

Tako se konačno uveravamo da oba preovlađujuća stava – da „mi nismo Mađari” i da „nećemo dobiti više od Hrvata, kada počnu pregovori sa STO”, te da se „svi pomalo štite” – govore o tome da se, u stvari, srpske vlasti ponašaju kao nekakvi zavisnici od alkohola koji treba da pregovaraju sa klinikom Beti Ford, ali da u tome ne vide nikakvu sreću, sumnjaju u svrhu i ishod celog posla, tiho se pozivajući na svoje mnogobrojne pretke koji su uz sve poroke doživeli stotu, a koji u svakom slučaju ne nameravaju da se odreknu čašice pre nego što kroče na kliniku. A to je sve tako daleko od evropskog ambijenta koji ti ljudi treba da kreiraju.

Problem broj 2: Crna Gora Za razliku od Srbije, zvaničnici u Crnoj Gori i ne vide zbog čega bi trebalo pristupati bilo kakvom lečenju, jer niti Loza niti Vranac i nijesu alkohol nego lijek, dok se štetnom smatra jedino šljivovica, koja je u saradnji sa Slobodanom Miloševićem i dovela do toga da Srbija toliko zaostane za reformatorski orijentisanom Crnom Gorom. No, mada je teza o zaostalosti Srbije skoro sasvim na mestu, kada se malo bliže pogleda situacija u Crnoj Gori, slika postaje više nego zabrinjavajuća.

Najpre, ceo reformski ambijent u Crnoj Gori sačinjen je tako da se na prvi pogled čak i ozbiljnijim analitičarima može učiniti da je reč o zemlji koja se ozbiljno odlučila i koja zna kako treba sprovoditi reforme. Najpre, carine u Crnoj Gori u proseku su svedene na oko 3% (dok su u Srbiji tri puta više, te u proseku iznose 9,5%). Drugo, uspešno je okončana vaučerska privatizacija, tako da u Crnoj Gori uopšte i nema društvenih i državnih firmi (onih na koje Srbija troši toliko para na subvencije, povlašćene kredite i

druge stimulacije, čekajući privatizaciju). Treće, kao što znamo, zvanična valuta je evro, što na minimum svodi mogućnost da se pojavi inflacija i monetarni haos. Bankarski sistem „posluje prema najvišim svjetskim standardima” i četvrto, ove godine je turistička sezona bila sasvim uspešna... tako da sve izgleda da bolje ne može biti. No, iz samo malo bliže perspektive, stvari izgledaju sasvim drugačije.

Prva ozbiljna stvar je ta što Crna Gora još uvek primenjuje sistem dozvola i kvota, te da nema nameru da ih uskoro zameni carinskim merama zaštite. A sada pogledajmo šta to sve kvotama štiti crnogorska vlast? Lista je impresivna i teško je odoleti izazovu i ne navesti baš sve proizvode. No, recimo da su na kvotama maltene svi proizvodi od voća i povrća koji se proizvode u Crnoj Gori, sirovi duvan, sir, jaja, jogurt, sladoled!, meso i riba, ali i gvožđe, aluminijum i „neki električni proizvodi za domaćinstvo” (u slučaju da „Obod” možda jednom i proradi). Koža, drvo i „neki poljoprivredni proizvodi” su na izvoznim kvotama. Svaki uvoznik mora da plaća administrativnu taksu Centralnoj banci i Ministarstvu spoljne trgovine da bi mu overili uvoznju prijavu. Onda se, kad obavi posao, opet mora vratiti u Ministarstvo spoljne trgovine da bi dobio dozvolu za obavljanje međunarodnog plaćanja. I potvrdu da pošalje Centralnoj banci da je platio carinu, da bi mu dozvolili da plati. No, ni to nije sve. Pošto o svemu odlučuju ZOP i ministarstva, često se dešava da se nove dozvole, ili pravila o poreklu robe, izdaju, menjaju ili ukidaju preko noći. Sve su to, napominjem, vlasti u SR Jugoslaviji ukinule mesec dana po dolasku na vlast.

Druga ozbiljna stvar je ta što subvencije i industrijske politike imaju još žešće uporište nego u Srbiji. Naime, sama masovna vaučerska privatizacija (MVP)⁵ nije dala skoro nikakve željene efekte. Iako je više od 95% građana Crne Gore dobilo vlasništvo nad društvenim kapitalom posredstvom vaučera i internih deonica, nema trgovine akcijama, a direktori i dalje rukovode preduzećima kao da su manje-više njihova. Preduzećima često i dalje upravljaju isti menadžeri koji niti su većinski vlasnici niti su uspešni menadžeri ovih firmi. S druge strane, ukupan fond plata državnog sektora zahvata skoro polovinu ukupnog republičkog budžeta. Očigledno je, naime, da je strategija Crne Gore praktično bila usmerena na obezbeđenje što veće inostrane podrške u obliku bespovratne ili beskamatne pomoći koja je opet odlagala teške odluke i stvarala pogrešan privid da su crnogorske finansije u sadašnjem obliku održive, a reforme uspešne. No, sada je skoro čitava privreda na kvotama i subvencijama, a izgleda za korenite reforme, koje bi ovoga puta bile ozbiljne, skoro i da nema.

5 Ovim procesom je privatizovan kapital preko 200 preduzeća koja obuhvataju oko četvrtinu državnog vlasništva u sektoru preduzeća. U ovom procesu je učestvovalo oko 90% građana Crne Gore. U privatizacione fondove uloženo je oko 66,5% vaučer poena, a direktno u preduzeća 29,1%. Radnu dozvolu dobilo je šest privatizacioni fondova i to: HLT fond, Eurofond, Trend, Atlas Mont, Monet i MIG koji su ispunili cenzus, skupljanjem više od 50 miliona vaučer poena i ispunjavanjem drugih zakonom predviđenih obaveza, up.

Treća ozbiljna stvar je ta što Crna Gora pravi inflaciju i bez sopstvene valute, između ostalog i tako što država pozajmljuje novac od sopstvene Centralne banke, što je inače zabranjeno Zakonom o centralnoj banci, a sve to radi isplate plata, penzija, subvencija... što nas veoma podseća na Miloševićeve duhovite dosetke u domaćem bankarstvu. Finansijski sistem zasnovan na evru i dalje se, paradoksalno, oslanja na stare kreditne odnose, podržavajući staru privrednu strukturu, dok se dinamični privatni sektor većinom finansira gotovinski ili izuzetno kratkoročnim kreditima. Kako ovi stari nikada i neće vratiti kredite, ostaje samo to da inflacija poraste u stepenu u kome se krediti budu ponovo odobravali (revolvirali).

Četvrta ozbiljna stvar je ta što turizam čini svega 5-7% proizvodne strukture, te da su privredni rezultati ove republike u potpunoj nesrazmeri sa njenim prirodnim lepotama (kojih smo svi svedoci). No, ni u najboljim danima, ni u „staroj Jugoslaviji” učešće turizma i ugostiteljstva u privrednoj strukturi nije prelazilo 7-8%, ali je retorika uvek bila tako glasna da bi prosečno obavešteni Jugosloven uvek pomislio da se radi najmanje o petostrukom učešću turizma u crnogorskoj proizvodnji. Ovde je reč o dominantnom energo-aluminijumskom kompleksu, sa izvozom aluminijuma i otpadaka od gvoždja, a što se sve održava velikim subvencijama i krajnje populističkom politikom crnogorskih vlasti.

Peta ozbiljna stvar je ta što strani kapital ne dolazi, a verovatno je najgore to što i oni koji su došli hoće da se povuku (slučaj nikšićke pivare). Sve zemlje u susedstvu, uključujući i Makedoniju i Albaniju, uspele su da privuku (i zadrže) više kapitala od Crne Gore. Nijedna strana banka nije došla u Crnu Goru, niti je bilo koja domaća banka likvidirana, iako je javna tajna da je nesolventnost, odnosno nelikvidnost široko rasprostranjena.

Svi ovi elementi unekoliko mogu da pomognu analitičarima koji se trude da proniknu u tajnu taktičkog otezanja koje Crna Gora primenjuje prilikom bilo kakvog pokušaja stvaranja nove državne zajednice. Autoru ovih redova se, na osnovu iznetih argumenata, čini da bi bilo kakvo isterivanje „na čistac” bilo pogubno za „all-timere” sa crnogorske političke scene. Naime, oni su svim relevantnim strancima godinama krojili fantastična careva odela, ali se čini da oni više nemaju isti geostrateški razlog zbog kojih bi stranci i dalje naručivali bilo šta sa ove adrese. A onda se otvara politički prostor u kome neko može postati odgovoran i za to što nema para za plate, penzije, KAP, Železaru... ali i za ilegalnu trgovinu automobilima, cigaretama, a kako vidimo i ljudima.

Problem broj 3: harmonizacija. Verovatno da na ovom mestu i ne treba preterano obrazlagati tezu sa početka teksta o tome da su minimalne šanse da se uspešno izvede harmonizacija spoljnotrgovinskih politika. Jednostavno, kako se iz dosadašnje analize vidi, Srbija će verovatno insistirati da održi što veće carine, što zbog toga što mi, Srbi, nismo Mađari, što iz drugih podjednako validnih i sofisticiranih razloga, dajući tako šansu Crnoj Gori da „zablista” pred strancima sa svojih 3% nominalne carinske zaštite. Ali se verovatno na to treba nadati protivudaru Srbije, koja bi mogla da insistira da se crnogorske kvote i dozvole „prevedu” u carinski ekvivalent, čime bi verovatno

došlo do toga da stvarna zaštita u Crnoj Gori dođe ili čak i pređe 20%.⁶ U narednoj rundi bi verovatno trebalo harmonizovati „politike podsticaja” tj. subvencije i ostale industrijske politike i dogovoriti se o zajedničkim institucijama, no svi su izgledi da će jedna od glavnih tema biti – ko koga da vuče nazad u reformama, što bi samo govorilo o nedoraslosti obe pregovaračke strane da naprave dogovor – najpre u sopstvenom, a zatim i u zajedničkom interesu.

Istraživanja pokazuju da se 87,4 odsto ispitanih u Srbiji opredelilo za ulazak zemlje u Evropsku uniju,⁷ a verovatno je u Crnoj Gori ovaj procenat još i veći. No, kada god se krene u neku ozbiljniju analizu, postaje potpuno izvesno da se političke elite nimalo ne trude da kreiraju ambijent koji će to i omogućiti, verovatno znajući da bi se glasovi u korist Unije ubrzo istopili kada bi neko istim tim ispitanicima objasnio da se u Evropskoj uniji osoba koja ima stan, vikendicu, automobil i mobilni telefon ne može tretirati kao socijalni slučaj, čak i ukoliko nema redovne prihode ili su oni niski.

Stoga će najverovatniji ishod biti taj da Evropska unija, smatrajući se zaslužnom za opstanak ove države, sama načini plan harmonizacije, kojim će smanjiti srpske carine, eliminisati crnogorske kvote, sve podsticaje svesti na razumnu meru ili ih ukinuti, što bi svakako predstavljalo mnogo više nego što bi lokalni pregovarači mogli da učine. U suprotnom, autoru ovih redova ukaže se jedinstvena šansa da se konačno obraduje tome što nije bio u pravu.

6 Realno je pretpostaviti da se u Crnoj Gori veliki broj proizvoda iz carinske tarife uopšte i ne uvozi, jer se radi o jako maloj zemlji sa slabo razvijenom industrijom. Tako se može lako desiti da neko iz Evropske unije sedne i izračuna stvarnu stopu zaštite i zaključi da je, umesto 3% kako piše u carinskoj tarifi, stvarna stopa zaštite znatno veća, jer je skoro sav konkurentni uvoz na kvotama i dozvolama, a jedino uvoz luksuznih proizvoda (koji nikome ne konkurušu) plaćaju carine u intervalu 10-15%. Na sve to bi trebalo ugraditi i troškove korupcije, a tek onda govoriti o visini spoljnotrgovinske zaštite.

7 Glas Javnosti, 1 decembar.

Reforma lokalnih RTV medija

Pod pojmom lokalnih RTV medija u ovom radu podrazumevaćemo opštinske radio i televizijske stanice, bez obzira što po veličini servisne zone i mnogi privatni, komercijalni, mediji mogu da se označe kao *lokalni*. Oni u savremenim uslovima, zajedno sa primenom informacione tehnologije, mogu presudno da utiču na stvaranje opšte socijetalne klime, lokalnog javnog mnjenja, ali i na rad institucija lokalne samouprave, njihovu otvorenost i mogućnost kontrole od strane građana. U tom smislu, reč je o preispitivanju institucija koje imaju potencijal da postanu sastavni činioci razvoja civilnog društva „odozdo”, u malim sredinama, i koje obezbeđuju dobre preduslove za aktiviranje građana i njihovih asocijacija. Ova vrsta elektronskih medija sastavni je deo kulturnog produkcionog sistema i jedna od crta nacionalne kulturne samobitnosti. Zbog inferiornosti u proizvodnji RTV programa, lokalne stanice ovog tipa, mora se priznati, ne ostvaruju velike kulturne učinke.

Razmotrimo prvo dimenzije predmeta rasprave. Mada ćemo opštinske RTV stanice kolokvijalno, i po tradiciji, nazivati „lokalnim medijima”, to su javna preduzeća u svojini jedinica državne organizacije. Ako se pogleda mapa administrativne podele Srbije, naš predmet istraživanja može se pojaviti u 160 teritorijalnih jedinica, s obzirom da se opštine na Kosovu i Metohiji trenutno ne nalaze pod ingerencijom republičke vlasti. Od raspoloživih izvora empirijske građe, od kojih ni jedan nije apsolutno pouzdan, koristiće se zvaničan Registar medija u republici Srbiji koji je vođen do 2000. godine. Opšte je poznato da u oblasti radiodifuzije postoji mnogo veći broj emitera nego što su u stanju da iskažu službeni izvori podataka, jer je pretežan deo naših RTV stanica bez dozvola za rad, odnosno, rade kao pirati. Međutim, pomenuti registar koji je vođen u Ministarstvu informisanja (ono je potom ukinuto) dosta dobro služi da se dimenzionira predmet istraživanja u ovom radu, pošto su opštinske RTV stanice uglavnom legalne i uredno evidentirane. Takođe, one po datumu osnivanja spadaju u najstarije i samo su izuzeci počeli sa radom u poslednjim godinama u kojima je prestalo uredno registrovanje masovnih medija u Srbiji.

U pomenutom izvoru podataka zabeleženo je da u Srbiji postoji 165 **radio programa** (kanala) koje su opsluživali elektronski mediji u društvenoj, bolje reći državno-javnoj svojini. Ako se iz ovog broja izuzme 6 kanala, odnosno programa Radio Beograda, zatim Radio Jugoslavija, YU radio i radio



1 Fakultet političkih nauka., Beograd

programi su koji su ugašeni na Kosovu i Metohiji, proizilazi da je 2000. godine u 160 opština Srbije bilo aktivno 125 lokalnih, to jest opštinskih radio programa. To bi značilo da je 75% opština u Srbiji bilo pokriveno radio programima koje su emitovale njihove radio stanice. Međutim, pošto je u razvijenijim opštinama bilo i stanica sa dva programa, i pošto je u nekim opštinama bilo čak više od jedne nekomercijalne radio stanice (jer su neke osnovala i društvena, privredna preduzeća), ovaj pokazatelj se mora korigovati na niže. Mislim da je opravdano kao prvu dimenziju predmeta istraživanja prihvatiti podatak da 70% od pomenutih 160 opština u Srbiji poseduje svoju radio stanicu. Zanimljivo je pogledati koliki je njihov udeo u broju svih, dakle i državnih i privatnih (komercijalnih) radio stanica na posmatranoj teritoriji 2000. godine. Prema istom izvoru, ukupan broj radio medija bio je u Srbiji 614. Prema tome, predmet rasprave u ovom radu predstavlja petinu, odnosno 20% od svih radio stanica koje su aktivne u republici.

Drugu dimenziju našeg predmeta istraživanja predstavljaju opštinske, odnosno lokalne **televizijske stanice**. I njih ćemo „odmeriti” na isti način: Dakle, na području 160 opština (bez Kosova i Metohije) i prema podacima iz Registra ministarstva informisanja iz 2000. godine. Takođe, biće izuzeti TV Beograd koja ima 3 TV kanala, YU info itd. koji predstavljaju emitere iznad nivoa predmeta naše rasprave. Na opisani način dolazi se do podatka da u Srbiji postoji 50 televizijskih stanica koje su u javnoj svojini. Međutim, situaciju komplikuje podatak da je upravo posmatrane godine otvoreno još 17 televizijskih centara po opštinama, koji su pravljani kao „dopisništva” RTS, ali i sa mogućnošću samostalnog emitovanja signala na lokalnoj teritoriji. To je bila čisto politička odluka tadašnje koalicije na vlasti, da bi se na lokalnom nivou pojavila „produžena ruka” državnog preduzeća RTS. Preko nje vlast je nameravala da ostvaruje svoj propagandno-politički uticaj baš u opštinama u kojima je izgubila lokalne izbore 1996. godine, i u kojima je opozicija preuzela i preusmerila programsku politiku već postojećih lokalnih RTV medija. To se jasno vidi upoređivanjem plana razmeštaja ovih 17 televizijskih „studija” i mape opština takozvanih „slobodnih gradova”, u kojima su se građani prvi oslobodili vlasti stranaka Miloševićevog režima. Ovakvi studiji uglavnom su pozatvarani posle oktobarskih promena, a oprema je (pod uslovom da je pronađena) vraćena matičnoj televizijskoj kući – RTS. Zbog toga ćemo, kao drugu dimenziju predmeta istraživanja uzeti podatak, da u 160 jedinica lokalne samouprave radi 50 televizijskih stanica. To znači da lokalna TV postoji u 31 odsto opština, odnosno da je poseduje svaka treća. Ako ponovo to dovedemo u odnos sa ukupnim brojem svih vrsta televizijskih stanica evidentiranih u Registru za 2000. godinu, kojih je bilo 280, proizilazi da lokalna televizija, koja je predmet naše rasprave, predstavlja 18%. Naravno, njen udeo u radiodifuziji Srbije je znatno manji, ako ga računamo prema mnogo većem, ali nikome precizno poznatom broju TV stanica koje nisu registrovane i rade kao pirati.

Mada se iz opisanog postupka vidi da podaci nisu mogli biti utvrđeni najpreciznije, oni dovoljno dobro ocrtavaju rasprostranjenost fenomena lokalnih (opštinskih) RTV medija u produkcionom sistemu radiodifuzije. Dakle,

reforma lokalnih RTV medija je zadatak koji stoji pred 125 radio i 50 televizijskih stanica u opštinskoj svojini. Poduhvat nije mali, s obzirom da transformacija treba da obuhvati sedminu ili 14,5% svih radiodifuznih organizacija koje koriste etar Srbije, ako prihvatimo najčešće pominjanu procenu da je u njemu oko 1200 emitera.

Nakon dimenzioniranja predmeta potrebno je da se razreši dilema, jer ona sigurno postoji, zbog čega **mora** da se obavi reforma opštinskih RTV stanica, odnosno tih 14,5 odsto radiodifuznog sistema. Nužnost ovog poduhvata nalaže veći broj novonastalih razloga.

Prvo, reforma je nužna zbog nastavka otpočetog posla stvaranja preduslova za približavanje i uključivanje naše države u Savet Evrope i Evropsku Uniju. Kao što je poznato, nizom političkih odluka, stupanjem u nove oblike ekonomskog povezivanja i reformom zakonodavstva, pokrenut je proces harmonizacije našeg društva sa evropskim pravilima i standardima. U svakoj oblasti života i rada, što obuhvata i medije, sledi nam da upoznamo ta pravila i standarde i da im se što pre upodobimo.

Drugo, evropski standardi koji se odnose na medije nepovoljni su za opstanak opštinskih elektronskih medija. Jer, Evropa poznaje samo dva oblika svojine u domenu radiodifuzije, odnosno čistu, *dualnu svojinu*. S jedne strane, u EU je opstala javna svojina koja se sadrži u velikim, nacionalnim radio-televizijskim korporacijama tipa „javnog servisa”. U tom delu radiodifuzije sačuvana je kontrola društva nad medijima, odnosno koncept njihovog služenja javnom interesu. S druge strane, vrlo snažno je rasprostranjena privatna svojina nad elektronskim medijima. Oni postoje u širokoj lepezi oblika – od inokosnih do akcionarskih preduzeća. I lokalni i nacionalni privatni mediji uglavnom se ravnaju po zakonima konkurencije i služe interesima svojih vlasnika dokle god je to isplativo, tj. verifikovano na tržištu. Svojinski status između javnog i privatnog ne postoji, a upravo „nešto između” se sada konstatuje u procesu harmonizacije baš kod lokalnih RTV stanica.

Upravo ta činjenica – postojanje nepriznatog oblika svojine – treći je razlog. Jer, i po oceni evropskih eksperata, opštinske RTV stanice nisu ništa drugo nego (za)ostatak državne svojine u kulturnom produkcionom modelu. Što je još gore, kada postoji takva svojina nad elektronskim medijima, onda direktnu vlast i kontrolu nad njima zadržavaju za sebe politički akteri. To je belodano bilo praktikovano samo u informaciono-komunikacionim sistemima propalih, socijalističkih društava. Tranzicija u pravcu drugačijeg društveno-ekonomskog poretka podrazumeva ukidanje svih elemenata koji su konstituisali napušteni model.

Četvrto, organizacioni oblik RTV stanica koje su predmet rasprave je javno preduzeće. U takvoj vrsti preduzeća (ne samo u medijskoj sferi) skupštine opština imaju zakonsko pravo da postavljaju upravni odbor i da imenuju direktore. Ako je reč o medijima, one često imenuju i glavne i odgovorne urednike, što znači da je veza između medija i politike čvrsta i direktna. U praksi, to dovodi do prakse da se na mesta odlučivanja postavljaju nekompetentni ljudi, da se zbog toga kolektivi cepaju, da izbijaju štrajkovi, da kvalitet programa pada itd. Naravno, sve to se kosi sa evropskim standardima koji

nalažu striktno razdvajanje političke i medijske sfere, i zahtevaju demokratizaciju i depolitizaciju medijske sfere. Zbog toga, kao prelazno rešenje, dok se ne obavi transformacija, Zakon o radiodifuziji nalaže da se u upravnim odborima opštinskih RTV stanica ne mogu više nalaziti odbornici, funkcioneri opštinskih odbora političkih stranaka, predstavnici državne uprave itd. Ista zabrana važi i za obavljanje funkcije direktora i glavnih i odgovornih urednika.

Peto, prema opštim propisima o obaveznoj privatizaciji u Srbiji, organizacioni oblik javnih preduzeća trebalo bi da nestane sa scene do 2005. godine. Rok za privatizaciju RTV stanica u svojini opština duži je, prema Zakonu o radiodifuziji (čl. 96), samo za jednu godinu. Ove pravne norme, dakle, direktno upućuju na obaveznost transformacije opštinskih elektronskih medija.

Šesto, opštinske RTV stanice uglavnom su finansijski neisplative. Njihov glavni deo prihoda potiče iz budžeta opština. Uprkos tome, građani koji i direktno i indirektno pune opštinsku kasu, potpuno su lišeni uticaja na njihov rad. I kada se povede rasprava o mogućoj transformaciji (privatizaciji) ovih medija, obično se tim povodom sukobljavaju zaposleni i predstavnici lokalne vlasti. U slučajevima kada poslenici lokalnih RTV stanica zarađuju više od budžetskih dotacija, oni zahtevaju „insajdersku privatizaciju”. Novinari i saradnici žele da pretvore svoj minuli radni staž u većinski paket akcija. Ako, pak, gro prihoda dolazi iz budžeta, lokalna vlast merka svoju RTV stanicu kao jedno od dobara koje se može prodati i poslužiti kao izvor samostalnih prihoda opštine. Građane praktično niko ništa ne pita, mada bi oni takođe mogli da polažu pravo na deo kapitala ovakvih javnih preduzeća.

Izneti razlozi ubedljivo pokazuju da se postojeće stanje u ovom sektoru radiodifuzije mora radikalno menjati. Jasno je i to da reforma opštinskih RTV stanica mora da teče u sklopu promena u kompletnom kompleksu radiodifuzije, odnosno, da ne može uspeti kao poduhvat za sebe. Transformacija opštinskih RTV stanica može da se odvija u više pravaca. To što je do sada uglavnom pominjana njihova privatizacija ni u kom slučaju ne znači da je to i jedini mogući put. Zato ćemo sada, u obliku teorijski poznatih scenarija, izložiti razmišljanja o mogućim, i zakonski dozvoljenim pravcima akcije.

U čitavom nizu zemalja u tranziciji i danas postoje lokalni, nekomercijalni RTV mediji, ali kao sastavni deo nacionalnog javnog servisa. Nasuprot tendenciji centralizacije radija i televizije u socijalističkoj prošlosti, sada se otvaraju manji, emisioni i produkcijski centri u sedištim regiona i pokrajina. Da podsetimo, koncept državnog socijalizma nije dozvoljavao decentralizaciju radiodifuzije, jer bi se tako komplikovala ideološko-partijska kontrola nad njom. To bi značilo, da teorijski barem, i naše opštinske RTV stanice mogu da se transformišu u nov, sastavni deo javnog servisa Srbije i Vojvodine. Međutim, ovaj pravac promene bio bi ekonomski neodrživ. Tako bi nastao najveći javni radiodifuzni servis u Evropi. Nije potrebno mnogo stručnog predznanja da bi se shvatilo koliki bi teret bilo pridodavanje 125 radio i 50 televizijskih stanica opština novonastajućim, javnim radiodifuznim ustanovama Srbije i Vojvodine. Jer, i u dogleđnoj budućnosti glavni izvor novca za finansiranje rada RTV tog tipa biće pretplata. Osiromašeni građani sa otporom prihvataju ponovno uvođenje pretplate i u iznosu od 210 dinara, kako to predviđa Zakon

o radiodifuziji. Ukoliko bi se na istu kasu usmerile i nove, mnogobrojne opštinske RTV stanice kao filijale javnog servisa, pretplata bi morala da se uveća do neprihvatljive i društveno neopravdane sume.

Jasno je, dakle, da prvi scenario nije izvodljiv pravac moguće transformacije za sve postojeće opštinske radio i TV stanice. Međutim, njega ne treba u celosti odbaciti. Ono što je izvodljivo podrazumevalo bi modifikaciju prethodno opisanog pravca akcije. Ona bi se sastojala u ukрупnjavanju, odnosno, integrisanju opštinskih elektronskih medija u nekolicini susednih opština tako da bi jedan od njih postao *regionalna RTV stanica*. Zakon o radiodifuziji predviđa postojanje ovakve kategorije emitera. Opisani potez mogao bi da donese nekoliko pozitivnih efekata. Mogli bi da se objedine tehnički, kadrovski i finansijski potencijali sada razasuti u većem broju opština i stoga na donjoj granici efikasnosti. Manji broj ukрупnjenih, regionalnih RTV centara mogao bi da se posebnim sporazumom integriše u republički ili pokrajinski javni radiodifuzni servis. Novi činoci mogli bi da preuzmu deo proizvodnih zadataka nacionalne mreže i da doprinesu bržem i ravnomernijem informisanju iz svih delova republike, odnosno, pokrajine. Uz to, regionalni centri mogli bi da nadopunjavaju glavne informativne programe sopstvenim, samostalnim izdanjima od manjeg, to jest, regionalnog značaja. Takođe, preko regionalnih filijala ustanove javnog servisa mogle bi da ispune deo svojih zaduženja sa spiska obaveza u vezi sa sadržinom programa, prilagođavajući se datim regionalnim specifičnostima (recimo na jezicima nacionalnih manjina). U tom slučaju, ustanove javnog radiodifuznog servisa republike i pokrajine mogle bi da iz sopstvenih prihoda (pretplate i usluga) delimično sufinansiraju rad nekolicine regionalnih RTV centara. Dodatni prihodi mogli bi da se obezbede od oglasa i sponzora na lokalnom nivou, u granicama koje za javni servis dopušta Zakon o radiodifuziji. Takođe, opštine u zoni emitovanja regionalnih RTV centara mogu u vidu finansiranja kulturnih projekata da učestvuju u pokrivanju troškova jednog dela njihovog poslovanja. Dodajmo i to, da bi kao sastavni deo ustanova javnog radiodifuznog servisa nove, regionalne RTV stanice bile oslobođene obaveze plaćanja nadoknade za upotrebu frekvencija i dozvole za emitovanje programa.

Otpori koji bi mogli da se pojave ovakvom scenariju mogu biti uglavnom neracionalni, kao što je surevnjivost teritorijalnih jedinica koje bi trebalo da integrišu svoje RTV stanice, otpor lokalne vlasti zbog gubitka uticaja na „svoje” elektronske medije itd. Međutim, i ako bi se izabrao ovakav pravac transformacije on ne bi mogao da bude rešenje za sudbinu svih 125 radio i 50 televizijskih stanica opština.

Stoga bi valjalo pomenuti i naredni scenario. On se sastoji u transformaciji opštinskih RTV stanica iz javnog preduzeća u stanice civilnog društva (ili sektora). I to je kategorija emitera koju dozvoljava Zakon o radiodifuziji. Rešenje je veoma pogodno za RTV stanice male snage i zaista ograničenih, opštinskih zona pokrivanja. U suštini, ovim putem promenio bi se njihov organizacioni oblik. Umesto javnih preduzeća opštinske stanice trebalo bi da postanu *javne, neprofitne fondacije*. Oblik fondacije dozvoljavao bi građanima, odnosno, nevladinim organizacijama i drugim građanskim ustanovama,

da preuzmu ulogu osnivača. Produkcija programa takođe bi se oslonila u prvom redu na lokalne talente, kulturne institucije, škole, zainteresovane pojedince itd. U skladu s tim, možda bi se i vreme emitovanja moralo skratiti. Angažovani amateri svakako ne bi mogli da odgovore najvišim programskim standardima, ali bi rad stanica civilnog sektora sasvim bio uglobljen u životne teme i probleme lokalne zajednice. Osobina da je lokalna stanica neprofitna fondacija znači da se eventualna zarada u ovom poslu ne može koristiti i raspodeljivati kao profit, nego da je obavezno njeno reinvestiranje u novu proizvodnju programa. Samo mali broj stručnih lica mogao bi da zarađuje platu radeći u stanicama civilnog sektora. Najveći broj učesnika u stvaranju programa trebalo bi da prihvati angažman na principu dobrovoljnosti. Uostalom, to je isto pravilo koje važi u radu nevladinih organizacija i asocijacija građana, koje će imati sve manje posla u političkoj sferi, a sve više u domenu kulture i svakodnevnog života, odnosno, civilnog društva. Zakon o radiodifuziji takođe predviđa da se emiteri ovog tipa oslobode plaćanja nadoknade za frekvenciju i dozvole za emitovanje programa. To je ekonomska pogodnost ovog scenarija sadržana na strani smanjivanja troškova.

Na strani prihoda, ovaj scenario nema toliko jasna rešenja. Jer, osim donacija koje dobijaju nevladine organizacije, ostali izvori prihoda morali bi da se iznalaze uz mnogo inventivnosti i truda. Sponzorstvo, legati, dobrovoljni prilozi građana i ustanova, dobijanje projekata na konkursima opštine ili u zemlji i inostranstvu, sve to su oblici finansiranja koji su zamislivi, ali do sada retko oprobani u praksi. Otpor ovakvom rešenju može da dođe ne samo od lokalnih vlasti, nego i od zaposlenih u opštinskim RTV stanicama. Oni brkaju neprofitni karakter novog medija sa gubitkom posla i plate, što nije neminovno. Ali, ono što je neminovno jeste gubitak privilegija i provizija kojih često ima prilikom prikupljanja oglasa i reklama za opštinske RTV stanice, i koje završavaju u džepovima lokalnih novinara. Zato valja očekivati da će ovo rešenje imati malo pristalica. Čak neki ekonomisti tvrde da ovakav scenario nema uporište u postojećim zakonima, što ne mora biti slučaj i sa onima koji će se tek usvajati. Ali, otpori će neminovno slabiti kako se budu približavali zakonski rokovi da se javna, opštinska RTV preduzeća ukinu.

Konačno, razmotrimo i scenario privatizacije. Osim u vezi sa već pominjanim rokovima, treba napomeniti da se Zakon o privatizaciji može tumačiti tako da se ona obavlja metodom aukcije, jer stanice o kojima je reč nisu od strateškog interesa za državu. U tom smislu, opštinama je dozvoljeno da počnu da prodaju akcije svojih RTV preduzeća privatnicima. Međutim, aukcijska privatizacija predviđa da se 30% kapitala pretvori u deonice zaposlenih. Zbog toga se u prvim diskusijama ovim povodom najviše pominje „trećinski model”, to jest rešenje po kome bi opština, zaposleni i novi investitori posedovali po trećinu akcija opštinskih RTV stanica. Dokle god privatna lica ne budu vlasnici preko 50% kapitala, status opštinske RTV stanice se ne menja. Kada se rečeni uslov ispuni, stanica prelazi u status komercijalnog emitera. Može se dogoditi da privatizacija uzme i oblik dokapitalizacije. Ni ovaj metod nije jasno razrađen u postojećim zakonima, ali ga oni u svakom slučaju ne zabranjuju. U ovom slučaju osnivalo bi se novo preduzeće u koje opština

unosu postojeće kao svoj ulog, a privatni investitori svež novac. Prilikom dokapitalizacije bilo bi dozvoljeno da se obavi i neka vrsta „emisije” deonica koje bi se ponudile na prodaju građanima. Takođe, opštine mogu prodati svoju RTV stanicu u celini, s tim što nakon toga novom vlasniku, ili nekom drugom emiteru na svojoj teritoriji, mogu da povere da po ugovoru obavlja funkciju informisanja građana. Tada bi ponovo iz budžeta morao da se izdvaja novac za zadovoljavanje ove potrebe lokalne zajednice. Međutim, ovakvim rešenjem presekli bi se postojeći kanali direktnog političkog uticaja na medije lokalnog nivoa, koji se sada temelji na činjenici da opština ima i osnivačka prava nad RTV stanicama tog nivoa. U svakom slučaju, scenario privatizacije ne nudi za sada samo jedno, niti obavezno rešenje. Tek će praksa pokazati koje od njih je, eventualno, najprimerenije u našim uslovima.

Umesto zaključka reći ćemo da je transformacija opštinskih RTV stanica neizbežna. Kao što je u ovom radu pokazano, vremena i scenarija da se ona izvede ima dovoljno. Ono što nam se čini nedostatnim je nepostojanje svesti o nužnosti promene i spremnosti da se otpočne sa pripremama. Zato se može dogoditi, kao i mnogo puta ranije, da se ovaj važan poduhvat preuređenja kulturnog produkcionog sistema odugovlači, a potom obavi brzopleto pod pritiskom zakonskih rokova i bez izbora optimalnih rešenja.

Božo Stojanović¹

Srbija pred izazovom druge faze tranzicije



„Kakvo znanje takva i sudbina”.
(Jevrejska poslovice)

I

Svaki put kada treba da napišem tekst za „Prizmu” osećam se pomalo nelagodno. Moram da priznam da mi je mnogo lakše i jednostavnije da pišem tekstove kojima se obraćam kolegama iz struke, nego tekstove koji su usmereni prema širokom krugu ljudi. Teško je govoriti u sredini gde postoji inflacija reči i gde se one olako koriste. Upravo ovakvi tekstovi – gde se ljudi iz struke obraćaju širokom krugu građana – na našoj javnoj sceni se najviše zloupotrebljavaju. Često se gubi takt i mera, intelektualna skromnost i, posebno, oprez. Pored toga, postalo je gotovo pravilo da svako može da govori i piše o svemu, i to uzvišenim tonom kojim se „podučavaju neznalice”. „Mudrih” saveća i preporuka nikad nije bilo u većem broju. Stiče se utisak da smo prosto pretrpani stručnjacima koji samo nisu do sada imali mogućnost da pokažu koliko znaju. Retkost je da neko otvoreno kaže da nešto ne zna ili da se time ne bavi i nikada nije ni bavio. Takvo ponašanje profesionalaca na javnoj sceni nedvosmisleno govori o tome da smo još uvek nezrela sredina u kojoj naučna zajednica nije formirana. I struka je počela da se ponaša kao estrada – biti što bučniji i upadljiviji. Nedostaju samo šljokice i reflektori. S druge strane, u takvoj gužvi i pometnji u igru su se nametljivo uključili i oni koji sa strukom nemaju gotovo nikakve veze, ali su deo političke elite. Mnoge stvari koje se poturaju javnosti pod zaštitnim znakom „ekspertskog znanja”, dakle nečega o čemu ne može raspravljati među običnim smrtnicima, to jednostavno nisu.

Takav nadobudan i arogantan pristup posebno je problematičan kada se primenjuje na suptilna pitanja privrednog života. Ne treba zaboraviti, ono što poznavaoici ekonomske nauke dobro znaju, da je malo stvari oko kojih postoji konsenzus. Vrlo efektivno je, i sa punim pravom, jedan istoričar ekonomiste nazvao „veoma svadljivim plemenom”. Ne postoji jedinstveno ekonomsko znanje u smislu jedinstvene doktrine, nego različite koncepcije koje međusobno konkurišu. Ovo nikako ne znači da ekonomska nauka nema ništa bitno da kaže. Itekako ima, samo je to znanje drugačije prirode od onog znanja i forme u kojoj ga nude priučeni. Podsetiću na reči velikog majstora naše struke (Hajeka), koje su izgovorene pri dodeli Nobelove nagrade za ekonomske nauke: „Kako čovek ne bi učinio više zla nego dobra u svojim naporima da unapredi društveni poredak, on će morati da nauči da na ovom kao i na

1 Centar za liberalno-demokratske studije

svim ostalim područjima gde dominira bitna kompleksnost organizovane vrste, nije moguće pribaviti celokupno znanje koje bi omogućilo ovladavanje događajima. On će zbog toga morati da upotrebljava znanje koje može da dosegne, ne kako bi oblikovao rezultate kao što zanatlija oblikuje svoje rukotvorine, nego kako bi negovao rast osiguravajući odgovarajuće okruženje kao što to vrtlar čini svojim biljkama”. Ne bi, dakle, bilo loše da konačno samoproklamovani stručnjaci prestanu da se međusobno obmanjuju, ali i da obmanjuju širu javnost, kako znaju nešto što objektivno ne znaju. Da se reformi pristupilo brižljivije i opreznije, odnosno shodno Hajekovom upozorenju, prihvatajući ograničenja i opasnosti „kreativnog delovanja” u privredi, efekti bili daleko bolji od onih koji su postignuti do sada i o kojima će u nastavku biti reči.

II

Kraj godine uvek predstavlja pomalo tužno vreme kada se prave bilanci i svode računi. To je prilika i da se sagledaju neki rezultati dosadašnjih reformi u Srbiji. Kada su vrednovanja ove vrste u pitanju osnovni problem je u izboru relevantnog kriterijuma na osnovu kojeg se vrši ocena. Čini mi se da upravo ovo što je Hajek imao u vidu predstavlja dobar kriterijum. Opremio sam se za ovaj način posmatranja rezultata reformi i zbog toga što on ne ostavlja slobodan prostor za bilo kakve „ekspertske” mistifikacije. Shodno tome kako izgledaju „biljke”, nedvosmisleno se vidi da li je okruženje bilo odgovarajuće ili nije. Nikakva izvinjenja i naknadna obrazloženja tu ne vrede mnogo. Kakvo je stvarno stanje u našoj „bašti”, odnosno kako stoje stvari sa nosiocima privrednog života – preduzećima? Već na prvi pogled se vidi da ovo naše rastinje i nije baš mnogo živnulo. Pre svega, dokle se stiglo sa privatizacijom? Podsećam čitaoce da se na početku ovog privatizacionog procesa negde sredinom prošle godine govorilo da je potrebno da se privatizuje oko 6000 preduzeća, odnosno za ovaj broj preduzeća vlada je preuzela brigu oko njihove privatizacije. Očekivalo se, pri tome, da će jedan deo ovih preduzeća (pominjala se, koliko se sećam, cifra od nekoliko hiljada) da bude likvidiran usled primene „tvrdih budžetskih ograničenja”. Kako su se stvari odvijale? Prema podacima Agencije za privatizaciju, do sada je prodato 141 preduzeće (podsećam da je do septembra ove godine bilo prodato četrdesetak preduzeća).² Na aukcijama je prodato 95 preduzeća, na tenderima je zaključeno deset ugovora, a na tržištu kapitala su se našle akcije 36 firmi. Bilo je, takođe, sedam neuspešnih tendera. Očekivanja su da će se u decembru mesecu proces privatizacije ubrzati i povećati „prohodnost”. Samo na aukcijskim prodajama, u decembru bi trebalo da se nađe oko stotinak preduzeća. Planirano je da se u prvom kvartalu sledeće godine na tenderima pojave velika poljoprivredna i građevinska preduzeća. Ministarstvo za privatizaciju najavljuje da će do kraja naredne godine biti raspisan tender za 20 velikih preduzeća.

² Ovaj tekst je pisan na samom početku decembra 2002. godine. Koristim cifre koje se u tom trenutku pojavljuju u štampi, a nastaju na osnovu izveštaja Agencije za privatizaciju. Ove brojeve će do dana objavljivanja teksta sasvim sigurno da budu promenjene.

Takvo stanje u pogledu svojinske strukture privrede moralo je da se odrazi i na nivo njene efikasnosti, koji je dramatično nizak. To je nastavak jednog već gotovo stabilnog trenda. Naime, prema procenama oko 70% vrednosti kapitala ukupne privrede u Srbiji u poslednjih osam godina proizvodi gubitke. Kumulirani gubici u privredi su procenjeni na 23 milijarde dolara, što je oko dva godišnja bruto društvena proizvoda zemlje. Onespokojava i činjenica da je spoljnotrgovinski deficit za prvih deset meseci ovo godine iznad 3 milijarde dolara. Visoka stopa nezaposlenosti je ostala skoro netaknuta. Vlada predviđa da će u narednoj godini stopa rasta bruto domaćeg proizvoda biti pet odsto godišnje. Da bi se vratili u stanje iz 1990. godine, ukoliko se budemo razvijali tom brzinom, trebaće nam dvadesetak godina. Prilično obeshrabrujuća, ali neumoljiva i otrežnjujuća matematika. Ne treba da se posebno objašnjava kakve će to efekte da ima na dinamiku smanjenja nezaposlenosti i siromaštva. Istovremeno, političari se ponašaju neprimereno ležerno, kao da je naša privreda u poziciji stabilne švajcarske privrede.

Kakvo je stanje kada se posmatra struktura sektora preduzeća? Vidljivo je da postoji ogroman manjak malih i srednjih preduzeća u Srbiji. Prema jednoj računici, koju je objavio Odbor za razvoj i ekonomske odnose sa inostranstvom Narodne Skupštine Republike Srbije, imamo deficit od oko 500 hiljada malih i srednjih preduzeća i zanatskih radnji u odnosu na Mađarsku. Interesantan je podatak da isti broj preduzeća i zanatskih radnji postoji u Ljubljani i Beogradu, koji ima oko pet puta više stanovnika od Ljubljane. Na to kako izgleda dinamika privrednog života ukazuje i podatak da od 52 hiljade privatnih preduzeća, 99% su mikro i mala preduzeća koja su u tom statusu više od jedne decenije. Svega 1 procenat preduzeća je preuzeo rizik prerastanja u srednja i velika preduzeća. Kada se posmatra prethodnih osam godina može da se primeti da se broj preduzeća kretao oko broja od 60 hiljada. Nije, dakle, primetan proces „prirodnog” razvoja – prerastanje malih preduzeća u srednja, a srednjih u velika, kao i otvaranja velikog broja novih preduzeća. Za poslednjih 12 godina su se samo 872 privatna preduzeća razvila u srednja, a 133 od srednjih u velika. Svesni ovog problema, zvaničnici upućuju neke optimističke poruke. Na primer, prema procenama Ministarstva za privatizaciju očekuje se da do kraja 2007. godine bude otvoreno 400 hiljada preduzeća, a u tom cilju najavljeno je i usvajanje Strategije razvoja malih i srednjih preduzeća.

III

Prema stanju u ovom sektoru vidi se da li su stvoreni uslovi koji su neophodni, to jest koji podstiču da se preduzeća formiraju, nesmetano rastu i razvijaju. Prirodno je da se, shodno ovakvim podacima, postavi pitanje zbog čega nema dovoljnog broja ne samo malih i srednjih preduzeća, nego novih preduzeća uopšte? U odgovoru na to pitanje ponoviću mišljenja samih preduzetnika o tome šta im smeta (ili šta im nedostaje) u poslovnom ambijentu u Srbiji.

Postoje neki standardni problemi s kojima se investitori suočavaju. Pre svega, to je nedostatak nekih bitnih zakona koji određuju pravila igre: zakona o stečaju, zakona o računovodstvu i reviziji, zakona o preduzećima i

registraciji. Naglašava se neophodnost pojednostavljenja načina registracije preduzeća (prema istraživanjima prosečno vreme potrebno za registraciju poslovanja iznosilo je 105 dana, dok prosečni troškovi registrovanja iznose 1360 DEM). Pored toga, značajan problem predstavljaju i sindikati, koji svojim posebnim zahtevima često blokiraju prodaju preduzeća i usporavaju privatizaciju. Zbog toga se najavljuje da će u izmenama postojećeg Zakona o privatizaciji biti i deo o izmenjenim tenderskim obavezama kupca u delu socijalnog programa. Postalo je konačno jasno da je besmisleno od investitora (posebno od stranih) očekivati da se bave socijalnim problemima. Takvi zahtevi samo dodatno destimulišu investitore. Stoga je namera države da preuzme finansiranje otpremnina za viškove radnika u preduzećima sa tenderske liste. U izgledu je i decentralizacija procesa privatizacije, odnosno Agencija za privatizaciju namerava da otvori nekoliko biroa u gradovima u unutrašnjosti Srbije. Cilj je da se obezbedi snažnija veza sa lokalnom samoupravom, odnosno da se i lokalna samouprava intenzivno uključi u proces privatizacije.

Budući da živimo u vreme globalizacije, treba se podsetiti gde se nalazimo kada se uporedimo sa drugim zemljama. Prema najnovijem izveštaju Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), nismo ostvarili baš neke spektakularne rezultate, uprkos sumarnoj oceni da je SRJ napravila najveći pomak u reformama (mada se naglašava da je i startna osnova bila jako niska). Ocene koje koristi ova institucija kreću se od „nema nikakvih promena” (jedan) pa do „najbolji mogući rezultat” (pet). Najlošiji rezultati su zabeleženi u oblasti podsticanja konkurentnosti (1). Ovo je vrlo onespokojavajuća primedba za našu privrednu situaciju. Već na samom početku tranzicije ugledni svetski analitičari su ubedljivo dokazivali da je stvaranje konkurentnog okruženja možda čak i značajnije za stvaranje funkcionalne tržišne privrede i njenih mehanizama, nego prosti transfer vlasništva u ruke privatnika. Samo snažan konkurentski pritisak primorava preduzeća na strukturne promene i odgovarajuća prilagođavanja. Za restrukturiranje preduzeća i upravljanje preduzećima data je ocena (2) – posebno se naglašava slaba primena zakona o stečaju. Takav rezultat ne iznenađuje s obzirom na ostvareni stepen svojinskih promena i na nedostatak konkurentnog okruženja. Istu ocenu dobili su reforma bankarskog sektora i liberalizacija kamatnih stopa; tržište hartija od vrednosti i nebankarske finansijske institucije; privatizacija velikih preduzeća; reforma infrastrukturnog sektora.³ Liberalizacija cena i privatizacija malih preduzeća dobili su srednju ocenu (3).

Liberalizacija cena i mala privatizacija su shodno terminologiji literature o tranziciji mere iz takozvane njene „inicijalne faze”, koju su uspešno prošle sve zemlje osim Belorusije, Turkmenistana i Uzbekistana. Drugim rečima, ovim rezultatima i ne treba da se previše ponosimo, jer su to zahvati koje su gotovo sve zemlje u tranziciji obavile. Problemi se pojavljuju u drugoj fazi tranzicije koja podrazumeva „veliku privatizaciju” (privatizaciju velikih preduzeća), kao i stvaranje neophodnog pratećeg sistema društvenih ustanova. Vrlo

3 EBRD je koristila ocene dva, dva plus i dva minus, odnosno ocene su nešto iznijansirane. To, međutim, nije bitno za našu raspravu.

je interesantno posmatrati odnos ove dve, kvalitativno različite tranzicije, odnosno nivo njihove usaglašenosti. Prema istom istraživanju EBRD identifikovana su dva tipa zemalja. Kod zemalja koje su na samom početku tranzicije, kao i kod zemalja koje su odmakle u tranziciji, ova dva procesa su prilično ujednačena. Drugu grupu čine zemlje koje se nalaze između (tu spada i Srbija), odnosno zemlje kod kojih je ova nesrazmera veoma naglašena. Srbija je učinila vidljiv napredak u prvom tipu tranzicije, ali drugi je tek na samom početku. Ono što se kao opšti zaključak prema studiji EBRD može da izvede je da liberalizacija i privatizacija nisu dovoljni da podstaknu potrebne institucionalne reforme. Neophodno je uključiti i političku liberalizaciju i konkurenciju, zahteve međunarodne integracije, kao i kulturne i socijalne promene koje olakšavaju da institucije koje podržavaju tržište budu i prihvaćene.

Kako stojimo na svetskoj rang listi mereno prema ostvarenom stepenu ekonomskih sloboda? Prema izveštaju Heritidž fondacije (gde se nivo ekonomskih sloboda meri prema većem broju faktora koji su svrstani u deset grupa) nalazimo se na 149. mestu. Prilično deprimirajuća pozicija pri samom dnu tabele. Najniže ocene su dobili monetarna politika, strana ulaganja i „sivo tržište”. Pored toga, ocenjeno je i da postoji visok stepen državne intervencije. Na kraju, i jedna ocena našeg stanja koja dolazi od predstavnika Svetske banke. Šef kancelarije Svetske banke u Beogradu Rori O’Saliven smatra da jednu od većih prepreka za razvoj SRJ predstavlja nezadovoljavajući pravni sistem: „Mene brine pravni sistem ove zemlje i činjenica da sudovi ne štite poslovne ljude i njihove poslove. Znam mnoge koji oklevaju da ulože ovde zbog toga što nisu sigurni da će sudovi sutra zaštititi njihove interese i poslove. To je oblast u kojoj vidim najmanje reformi i progressa. A upravo u pravnom sistemu zemlje mora da postoji namera i odlučnost da se uspe”.⁴ U takvim okolnostima zaista je teško očekivati procvat preduzetništva. Veliki naponi koje je potrebno uložiti da bi se kompletirao zadovoljavajući privredni ambijent tek nam predstoje. Možemo da odlažemo ove mere, ali ih ne možemo izbeći.

IV

Vratimo se sada ponovo ekonomistima i njihovom znanju. Stvar koju ekonomisti sa sigurnošću znaju je da različite institucije i različiti podsticaji koje institucije emituju dovode do veoma različitih krajnjih rezultata. Shodno tome, ekonomisti mogu da kažu šta se može očekivati ukoliko se opredelimo za jedan sistem pravila, a ne za neki drugi (o tome je bilo reči i na stranicama ovog časopisa). Znamo isto tako da je stabilnost pravila od fundamentalnog značaja za funkcionisanje slobodnog preduzetništva. Veza vladavine zakona (odsustvo arbitarne moći nekih društvenih grupa, jednako važenje zakona za sve građane, stabilna pravila i nezavisno sudstvo) i funkcionisanja tržišne privrede u ekonomskoj teoriji predstavlja opšte mesto. Naučili smo od eksperata u ovoj oblasti da vladavina zakona predstavlja i vrlo kvalitetno analitičko

4 Videti Intervju koji je O’Saliven dao dnevnom listu „Politika”, 1. decembar 2002. godine, str. A19

sredstvo za upoređivanje različitih institucionalnih aranžmana i njihovih posledica. I kod zemalja u tranziciji uočljiva je čvrsta veza između vladavine zakona i nivoa ekonomskog rasta (ova međuzavisnost je potvrđena i nekim ekonometrijskim analizama). Ostaje da se odgovori na složeno pitanje na koji način je moguće ostvariti stanje vladavine prava u jednoj zemlji u tranziciji. Nije dovoljno samo doneti odgovarajuće zakone (mada je i to veoma težak posao) nego ih treba i dosledno primenjivati. To je nešto što ne može da se postigne u kratkom roku. Potrebno je vreme i potrebni su odgovarajući podsticaji.

U jednom delu literature, čiji su autori ekonomisti, polazi se od stava da vladavina prava, pored ostalog, zavisi i od toga koliko je ljudi zahtevaju, odnosno da se vladavina prava učvršćuje u onim situacijama kada građani za njom masovno iskazuju potrebu. Ukazuje se, zapravo, na značaj rezultata procesa privatizacije za uspostavljanje vladavine prava. Analiza polazi od toga da se postavlja jednostavno pitanje: koje su to socijalne grupe kojima je vladavina prava prioritet? Analitičari smatraju da su to, pre svega, vlasnici malih i srednjih preduzeća. Ova preduzeća mogu da efikasno funkcionišu na duži rok samo u stabilnom okruženju koje podrazumeva i vladavinu prava. Posebno je značajno da njihov broj bude dovoljno velik, odnosno da njihovo učešće u privrednoj strukturi bude relevantno, jer će jedino u tom slučaju njihovi zahtevi imati dovoljnu težinu da mogu uticati na promene u društvu. To su, zapravo, grupe locirane oko sredine socijalne lestvice koja je omeđena sa dve krajnosti. Na jednoj strani su oni građani koji nemaju imovinu (ili je ona gotovo zanemarljiva) i koji zapravo nemaju ni velike zahteve za vladavinom prava. Ona njima ništa bitno ne donosi. Njihov osnovni interes je preraspodela dohotka, a sama procedura kojom će se to odvijati njih mnogo ne zanima. Na sasvim suprotnom polu su vlasnici velikih preduzeća, odnosno društveni akteri ogromne ekonomske moći. Ni ova grupa nije životno zainteresovana za vladavinu prava budući da je u mogućnosti da sebi obezbedi potrebnu zaštitu. Ovoj društvenoj grupi je put do vrata političke elite mnogo kraći, pa tako su im pristupačnije i različite mogućnosti uticaja i samozaštite.

Zaključak je da samo ona privatizacija kojom se širi broj vlasnika, odnosno kojom se vrši disperzija vlasništva, dovodi do podsticanja „tražnje” za vladavinom prava. Međutim, to nije dovoljno. Neophodno je, pored toga, da se smanji poreski pritisak. Ukoliko to nije slučaj, tada veliki broj malih i srednjih firmi beži u „sivu zonu”. Od trenutka kada se ova preduzeća nađu u „sivoj zoni”, tada im vladavina prava više ne predstavlja prioritet. Naprotiv, tada je u njihovom interesu da se održava „mutno stanje”. Tako „siva ekonomija” postaje prepreka uspostavljanju vladavine prava. U prilog tome govori i dosadašnje stanje u privredi Srbije.⁵ Treći uslov koji omogućuje da vladavina prava bude uspostavljena nakon privatizacije je spremnost vlasti da se i sama podvede pod vladavinu zakona. Kako stojimo u ovom pogledu nije potrebno dodatno objašnjavati. Gotovo svakodnevno dobijamo informacije o tome kako to izgleda u našoj praksi.

5 Procenjuje se da je u Srbiji oko 60% zamenjenih stranih efektiva u EUR (oko 2,5 milijardi) poteklo iz prihoda „sive ekonomije”.

Podsećamo na ključne lekcije tranzicije koje sumira Mart Lar, imajući u vidu iskustvo Estonije. Ono što je činilo suštinski pristup reformi u Estoniji nije bilo oslanjanje na stranu pomoć nego insistiranje na razmeni sa okruženjem (*trade, not aid*). Na taj način se zemlja postavila kao partner inostranstvu, a ne kao prosjak koji čeka milostinju. Da bi se to ostvarilo bilo je neophodno ispuniti nekoliko preuslova. Pomenuću samo dva. Prva stvar je da se na početku reši politički deo posla, a da tek nakon toga uslede ekonomske reforme. Ništa ne može, smatra Lar, da zameni stabilan pravni sistem, odnosno stabilno pravno okruženje. Nemoguće je imati tržišnu privredu i demokratiju bez poštovanja zakona, jasnih svojinskih prava i funkcionalnog pravnog sistema. U Srbiji se to još uvek nije desilo. Neverovatno je da se u ovoj zemlji nisu do sada nosioci političke moći dogovorili čak ni o tome koja pitanja nisu, i ne mogu da budu, predmet dnevno političkog nadmetanja. Nisu postigli konsenzus o ključnim elementima strategije razvoja društva, oko kojih se neće voditi političke igre. U takvim okolnostima o stabilnosti koju zahteva privredni sistem, kao što smo videli, nema ni govora. Druga bitna stvar je spremnost na radikalnu reformu. To je neophodno učiniti bez obzira na „bolove” koji će se na taj način izazvati. Reforma u Srbiji, uprkos takvom stavu u javnom mnjenju, ne može da se nazove radikalnom reformom.

Preduzetništvo je suptilna aktivnost koju ne mogu stvarati vladine agencije. Da je to moguće, tada bi država bila najbolji preduzetnik. Sve finansijske stimulacije malih i srednjih preduzeća neće dati efekta ukoliko prethodno ne budu stvorene odgovarajuće pretpostavke u okruženju. Netržišni ambijent ne podstiče preduzetništvo, nego podstiče neka druga „znanja i veštine”. Mala i srednja preduzeća, osim što snažno podstiču zahteve za vladavinom zakona, imaju još jednu bitnu funkciju. Veliki broj ovih preduzeća u privredi predstavlja jedini pravi put ka spontanom stvaranju i učvršćivanju novog načina ponašanja. Samo na ovaj način, polazeći od postojećeg stanja i sistema vrednosti, može se doći do novog sistema pravila i načina ponašanja koji odgovara zahtevima tržišne privrede. Ne mogu da odolim da još jednom ne citiram Hajeka: „Ovo bi naročito trebalo da upamte oni koji su skloni da tvrde da konkurencija neće delovati među ljudima kojima nedostaje duh preduzetništva: pustimo samo nekolicinu da uznapreduje, budu poštovani i moćni zato što su uspešno pokušali nove načine rada, čak i ako su se nametnuli sa strane, i pustimo one, ma koliko ih bilo, koji su u iskušenju da ih imitiraju da to slobodno čine i duh preduzetništva će se pojaviti pomoću jedinog metoda koji može da ga proizvede. Konkurencija je isto toliko metod odgajanja izvesnih vrsta duha kao i svega drugog”. Otvaranje vrata konkurenciji na svim nivoima će dovesti do promene u načinu razmišljanja ljudi, podstaći će ih da budu inventivni i spremni da preuzimaju rizik i odgovornost. Samo široki zamah preduzetništva može da doprinese fundamentalnoj promeni i privrede i društva u celini, shodno zahtevima vremena u kome živimo. Ili, kako se to obično kaže, do „modernizacije” društva. Odakle god da pogledamo dolazimo na isto – kakvo znanje takva i sudbina.